

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

PÉTERFI DÉNES.

FŐMUNKATÁRSÁK:

Dr. GÁL KELEMEN, GÁLFY LŐRINCZ

XLV. évf. 1910. September—October 5. füzet.

TARTALOM:

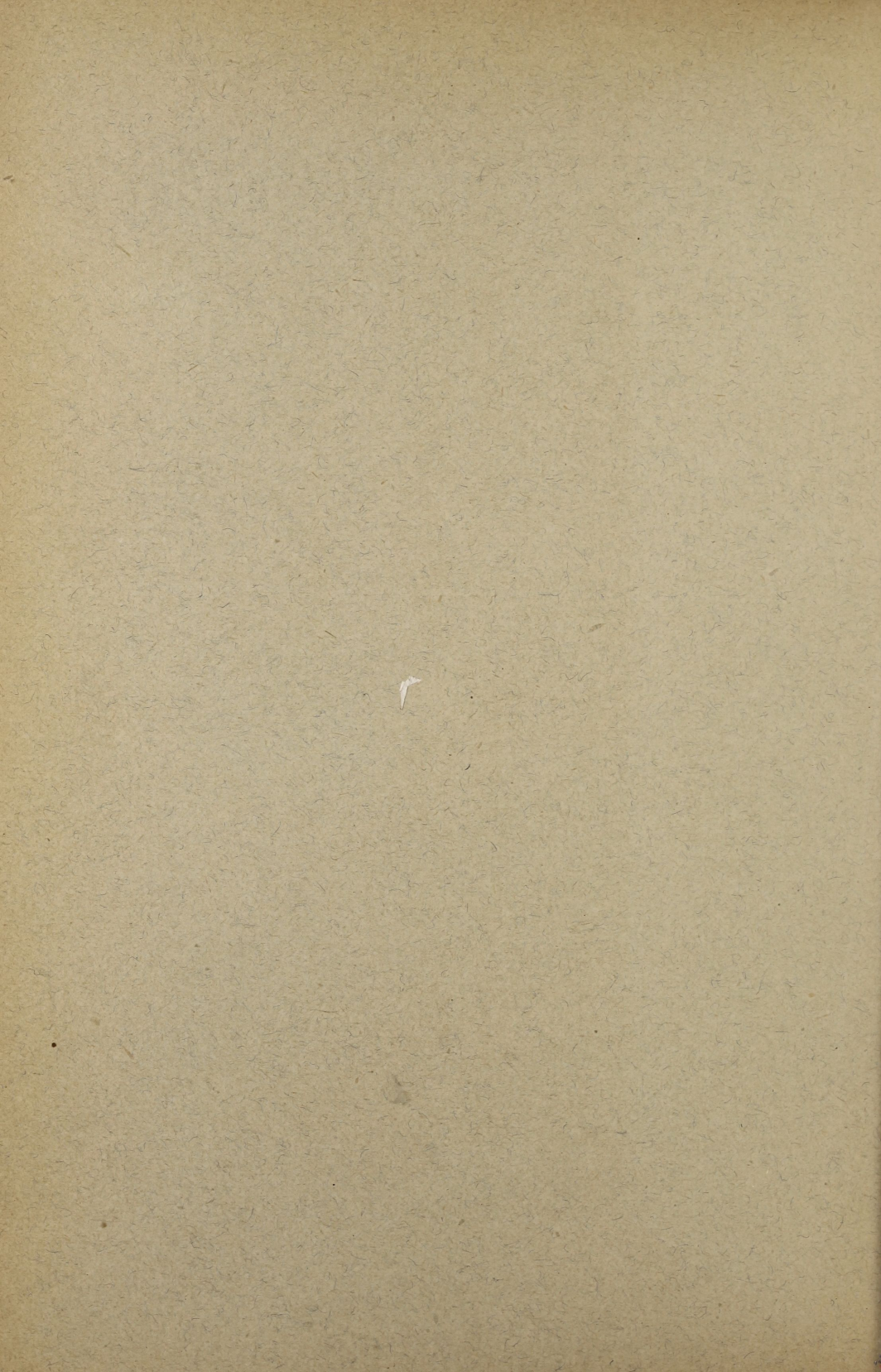
Dávid Ferencz emléke. KOZMA FERENCZ	233
Unitarius egyházi törvények a papválasztásról. (Folyt.) DR. TÓTH GYÖRGY	252
Dávid Ferencz ünnepélyt megnyitó ima. FERENCZ JÓZSEF	272
Dávid F. ünnepélyt megnyitó beszéd. BR. PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN	275
Dávid F. ünnepélyt bezáró beszéd. FEKETE GÁBOR	278
Dávid Ferencz ünnepélyek. (—i —t.)	282
Irodalmi értesítő	285
Különfélék	286
Aranykönyv	291

KOLOZSVÁR

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1910.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLV. évf.

September—October.

5-ik füzet.

Dávid Ferencz emléke.¹

Midőn magyar unitárius egyházunk alapítója és első püspöke születésének négyszázadik évfordulóját ünnepli, országvilág előtt vallomást kíván tenni arról, hogy hálával eltelve a vallásos élet nagy munkása és bátor harczoza emléke iránt, szellemi és erkölesi szilárd közösséget tart fenn vele a szabad vizsgálódás és hitbéli meggyőződés elkobozhatatlan emberi joga mellett.

Ennek tolmácsolására s a Dávid Ferencz életének és munkásságának vázlatos fölelevenítésére a bizalom e kimagasló helyre állítván, felekezeti elfogultság nélkül igyekszem e megtisztelő kötelemnek eleget tenni — s meghajtom a kezembe adott zászlót mindazok előtt, a kik az emberiség lelki üdvéért hittel és szeretettel, szent lelkesedéssel és önfeláldozással küzdöttek hol egyenként, hol egymás mellett s olykor éppen egymással szemben. Mert ha a mindig feltételezhető emberi korlátoltság, a kornak tudásban és szellemében uralkodó befolyása alatt tévelygések és igaztalanságok fordultak is elő, ezeket az egymásra következő s a haladásban fel nem tartóztatható korszakok, az előítélet, szenvedély és gyűlölködés levetkőzésével, helyrehozhatják és kiengesztelhetik; de az a mozgató erő, a mi bennük megnyilvánult és a tömeg lélek hullámmzását felverte és irányította, az emberiség számára volt náluk raktározva.

Ez elismeréssel tartozunk minden vallás nagyjai iránt. Sőt kiterjesztjük ezt a tudomány és művészet, az állami és polgári élet mindazon hőseire, a kik az egyetemes emberi szellem zászlóvivői voltak. De ez alkalom arra utal, hogy csupán az egyházi téren maradjunk s itt is különösen a mi Dávid Ferenczünk emlékének áldozzunk, a ki ha nem is volt elég sze-

¹ Felolvastatott születésének 400-ik évfordulóján 1910 aug. 20-án Kolozsvárt.

rencsés országokra kiterjedő egyházbirodalmat alapítani, de vele hiven kitartott követőinek egy kicsiny táborát a magyar földön örökre nevéhez lánczolta, a kik sok súlyos megpróbáltatáson átment önfentartó erejüket, már fokozva érzik úgy az országos törvényhozó hatalmak igazságszolgáltatásában, mint a testvér hitfelekezetek barátságos magatartásában, sőt a művelt világ minden részéből feltünetező s a hatalmas Angliából és Amerikából erőteljesen és nagy melegséggel ápolt rokonszenv és hitbéli testvériség megnyilvánulásában, a minek ez alkalommal is minket fölemelő, mély hálára kötelező bizonyosságát tapasztaljuk.

Dávid Ferencz 69 évre terjedő életkora (1510—1579.) az eseménydús XVI-ik évszázra esik. Arra az időszakra, a mikor földrészünk legélénkebb érdeklődésének homlokterébe ismét a vallási eszmék nyomulnak.

Egyfelől két világvallásnak, a keresztény és mohamedán hitnek világhatalmi mérközése, melynek ütköző pontja hazánkra esvén, dúló harczai minket végpusztulás veszedelmébe sodornak. De a keresztény vallás átható ereje sok századok után ismét csodás lángolásra emelkedik e küzdelemben.

Másfelől magában a keresztény egyház kebelében egy intenzív mértékben jelentkező hatás, a tudományok és bölcsészeti iskolák születtének, a renaissancenak hatása, mely első sorban az egyház legiskolázottabb köreiből ébreszt élénk érdeklődést, éppen mint az első századokban a görög bölcsélet.

Ez a hatás új nézőpontokra és sok oly dologra irányítja a kritikai figyelmet, a mi addig az egyház tekintélyének védőszárnya alatt érinthetlenné látszott. Kezdetben az úgynevezett visszaélések okoznak megbotránkozást, majd ezek kapcsán lényegesebbekre fordul a figyelem. Emlékezetbe jönnek letűnt századok felmerült és elfojtott törekvései, hogy az egyház benső lényegének, isteni rendeltetésének alapkövei megvizsgáltatván, onnan a szétfeszítő elemek eltávolittassanak. Szóval: mindinkább napirendre kerül a keresztény hitrendszer alapos restaurálásának szükségessége, hogy az az emberi szellem táguló látkörével és világfelfogásával összhangban maradhasson.

Kegyes életű, elmélyedő, vallásos lelkületű hívők emelnek erre figyelmeztető haragokat; de a tekintély elvére helyezkedett egyház csak a kétely romboló hatását félvén e törekvésben, azt mereven elútasítja. Sőt az elfoglalt álláspontból ennyi nem is

lévén elég: az elnémitás fegyveréhez nyul. Pedig a vértanuság hódító erejének hatását saját történetének első századaiból ismerhette. S tudnia kellett volna, hogy a merev mozdulatlanság nem bir végletekig ellentálló képességgel s a szellemi és erkölcsi erők nagy forgatagában kiejti kezéből a vezető iránytűt. Sajnos, az egyháznál is ennek be kellett következni. A hol az első nagy szakadáson nem okultak, ott a második kikerülhetetlen volt.

S ez éppen akkor következett be, mikor a kereszténység a mohamedanizmussal, Nyugat a Kelettel mérte össze hatalmas erejét. Az egyház a viharok kifelé ellentállott s benn egy lágy fuvalom ellankasztotta. Igen, mert a vallás ereje akkor ragadta meg teljes bensőséggel egyénileg a hívő lelkeket, akkor oszlott meg az egyház letéteménye millió meg millió egységgé és e megoszlás önállóságot, tudatos hitet, vagy arra való vágyódást oltott a lelkekbe. Mindenki magában érezte, magában hordozta az egyéniségének megfelelő egyházat s kész volt befogadni az ahhoz formált tanokat.

Ez volt az idő teljessége egy új korszak kezdetéhez.

Talán csak a kereszténység elterjedésekor lángolt oly hévvel a hitélet, mint a XVI-ik században, a mikor nagyok és kicsinyek, fejedelmek és népek, tudósok és tudatlanok mámoros lélekkel fordultak a hit malasztjához; a javak legjavának tekintették a vallást, fölébe helyezték mindennek, a mi körülöttük és bennük létezett; nyílt fülekkel hallgatták s tárt lélekkel fogadták az írásmagyarázatot; valami újat, fölemelőt éreztek bensejükben, a mi viszi, ragadja őket a föld porából egy sejtelmes szép világba, hol megújhodás váltja fel a földi tévelygést. És az igehirdetők átszellemlülve érezték, hogy mesterük helyett maguk hajtják végre a megváltás isteni munkáját.

Milyen fenséges, talán soha nem ismétlődő vallásos életnyilvánulása ez a kereszténységnek!

És az egyház, sajnos, a vallásos lelkek egyetemes vezetésének magaslatára emelkedni éppen ekkor nem birt. Egyedül a tekintély védelmére gondolt s hosszú, nehéz küzdelmek és véráldozatok után is túrni volt kénytelen, sőt a kényszerűséget maga idézte elő, hogy a kereszténység tagozatokra bomoljon.

Pedig az újitók kezdetben szakadásra sehol sem gondoltak. Csak később szánták arra magukat, mikor minden ellenkező törekvésük merev visszaútasítással találkozott.

Mi különösen Magyarországon, bensőleg sajnálhatjuk ez erőmegosztást!

Ez a mi Dávid Ferenczünk évszázadának a képe. Korának minden gyermeke, hivatásához mértén, e szellem hatása alatt élt. Fokozott mértékben a papság s közöttük még különösebben azok, a kiket a gondviselés vezető talentummal ruházott fel. *Ebben fejlődött és alakult ki az ő vallási eszmék iránt fogékony lelki világa.*

* * *

Itt született ez őseitől s azok polgártársaitól körülbástyázott város falai között 1510-ben, hol atyja egyik munkás tagja volt amaz iparos társadalomnak, mely szorgalma gyümölcsével a kincses jelzött szálló igeként hagyta reánk Kolozsvár hajdani jóllétéről.

Hogy az atyja szász nemzetiségű lett volna, némelyek állítják. Kétségtelenül megbízható adatunk azonban e kérdést illetőleg nem állván rendelkezésünkre, a döntést függőben kell hagynunk, azzal „megjegyzéssel azonban, hogy Dávid Ferencz nagy terjedelmű irodalmi munkásságát a tudományos theologiai köröknek igénye szerint ugyan részben latin nyelven, de a hazai nagyközönség számára magyar nyelven fejtette ki s ez által lett méltóvá a magyar irodalomtörténet elismerésére. Német nyelven tőle semmit sem ismerünk.

Sajnos, hogy családjáról és magánéletéről alig találunk az egykoruaknál egy pár szűkszavu feljegyzésnél egyebet, úgy hogy e tekintetben róla hű képet nem adhatunk. Annál csodálatosabb ez, mert kor- és munkatársai s barátai között nagy számmal voltak az irodalom munkásai.

Mint a következmények tanúsítják, szellemi képességeinek kifejlése gondos iskoláztatásnak és nevelésnek köszönhető, a mi bizonyosan szülővárosában és a szülői háznál vette kezdetét. Innen a papi pályára szükséges tanulmányok végett a gyulafehérvári püspöki székhelyre ment át. Ifjúkori fejlődésének összeredményét jellemzőleg így ír róla az egykoru Zwittinger: „Alig hagyta el gyermekjátékait, első oktatása a hazai iskolákban történt s tanítóinak hiv vezérlete alatt oly dicséretes volt előmenetele, hogy elméje ragyogásával kortársait nemesak felülmulta, de jeles tulajdonai által ismerőseinek várakozását is

meghaladta“. Ennek köszönhetette, hogy a helytartó (Martinuzzi) tanácsosának, Pesti Gáspárnak és Statileo püspökhelyettesnek kegyeibe jutván, általuk magasabb kiképzetésés czéljából a wittenbergi egyetemre küldetett, a hol a nagyhirű Melanchtont, Németország tanítómesterét (Germaniae praeceptor) a reformatio előrehaladott korában (1545–48.) négy éven át hallgathatta s „elméjét — folytatja Zwittinger — a szükséges nyelvek ismeretével gazdagítván, tanulmányainak sokoldalúsága mellett a dialektika és ékes-szólás fegyvereit bőv mértékben szerezte meg“.

Innen hazatérve két évet — úgy látszik — szülőinél és Gyulafehérváron tölt s 1551-ben a besztercei tanoda igazgatói állását foglalja el, két év után pedig az azon vidéki péterlaki plébániára megy. Itt szintén két évet töltvén, egyszerre kap meghívást a nagyszebeni és kolozsvári papságra. Mindkét állás oly előkelő és a bizalom oly kitüntető, hogy az elhatározásra időhaladékot kell kérnie. Végre is — szive sugallatát követve — szülővárosa tanácsának meghívását fogadja el, a hol nemsokára tehetségeinek megfelelő befolyáshoz és vezető szerephez jut a közügyekben éppen úgy, mint a szószéken és iskolában. Döntőleg foly be az akkor még túlnyomóan szász városban a már erősbödő magyarságnak a közhivatalok- és javadalmakban való méltányos részeltetésére.

Barát István városi főbíró leányával, Katával kötött házassága az egyháznak, tanácsnak és hatalmas czéheknek valóságos ünnepévé emelkedik.¹

Diszes állásában és nagy tekintélyvel övezett hatáskörében aztán hozzálát a munkássághoz, mely irodalmi, szószéki és hitvitázó tartalomban és terjedelemben a magyarországi reformatio történetének irányító magaslatára emelte.

Hogy Beszterczen és Péterlakán a régi egyhazzal formászerint szakított volna, az nem mondható. Hiszen az ottani vidéki, névszerint szász papság is, daczára a gyulafehérvári püspökhöz intézett, újítást védelmező emlékiratának, magát még mindig annak fenhatósága alatt állónak ismeri el. De hogy

¹ E házasságból született egyik leánya, a szintén jeles egyházi író Sommer János kolozsvári iskolaigazgatóhoz, a másik Trauzner Lukács városi tiszviselőhöz ment nőül, Ferencz fia pedig külföldi iskolában tanult s később sógorával együtt irodalmi téren atyja védelmére kelt.

magában a hitújításban már együttesen benne voltak, az kétségtelen. Magával hozta azt Dávid Ferencz a reformatio bölcsőjéből, hol ennek hatása alatt, tanainak rokonszonve nélkül négy évet nem tölthetett volna. Sőt Beszterezére hivatása egyenesen azzal a czélzattal történt, hogy a hitújítási törekvések ottan benne egy hatalmas erőt nyerjenek. Ennek tulajdonítható szebeni meghivatása is.

A nyílt szakadás is azonban nemsokára bekövetkezett s Dávid Ferencz, mint kolozsvári pap és ludimagister az ágostaiak 1555. évi széki zsinatán, már mint a Luthert követők szóvivője jelenik meg és a mindenütt zavart okozó Stancarót szóval és írásban oly sikerrel czáfolja, hogy ennek hatása alatt a rákövetkező évben püspökké választják. Két évig volt ez állásban, mely idő alatt a szintén nagy tudományu Heltai Gáspár kolozsvári szász pap társával Kálmánesehi Márton Kálvin hitü pappal szemben védi a lutheri tanokat.

A reformatiót azonban nem szabad úgy tekintenünk, mint egy készen adott programmot, a melyet csak el kell fogadnunk s azután annak szabályai szerint végeznünk napi dolgainkat, vagy mint azt az egyetelen lépést, a melylyel egyik ország határszélén a másikba átléptünk s azzal abban a pillanatban, minden okoskodás nélkül, ennek törvényei alá jutottunk. Oh a reformatiót ilyen könnyűszerrel végezni nem lehetett! Az az emberiség lelki életének egy fejlődéstani korszaka, a melynek periodusai messzire visszanyulnak és soká folytatódnak s befejezve még máig sincsenek. Éppen a reformatio elve tiltakozik az ellen, hogy egy régi helyére állított új tannal az emberiség lelki szükségletei feltétlenül örök időkre kielégítve lehetnének. Hiszen ha a hitbeli dolgok ilyen természetűek volnának, akkor a már létezőt magának a reformatiónak sem lett volna szabad megbolygatni. Vagy azt mondják: eddig a határvonalig lehet, azon túl menni nem szabad? De hát ki érzi magában a jogot és hatalmat: a mindenség számára határvonalakat húzni? S ki kényszerítheti a jövődőséget azok respectálására? Nem inkább tanácsos-e olyan keret felállítása, melyből a lelkiismeret szabad mozgásának bilincsei, már à priori, ki vannak küszöbölve? és e bilincsek széttörése nem hoz új meg újabb rázkódtatásokat az emberiségre? Mert a bilincseknek végre csak el kell tűnniök a lelki élet világából.

A hitújítás a reformátorok lelkében is, éppen mint az egyetemes néplelekben, csirázott, napfényre jött, fejlődött, virágzott és gyümölcsöt hozott, mely mozzanatok mindenikéhez megfelelő idő, hőmérsék és táplálék volt szükséges. S tudjuk, hogy nem egy, hanem több melegágyban ment végbe ez a műfolyam és a gyümölcse is ennél fogva különböző volt. S ha az egyik ezt, a másik amazt találta a maga izléséhez alkalmasnak, ehhez való természetes jogát el nem vitathatjuk, mert a lelki szervezetnek az erre való elhatározási szabadságot a gondviselés adta meg.

S Dávid Ferencz abban különbözött főkép a többi reformátoroktól, hogy ő a vázolt elveknek hódolván, a vallási igazságot megállás nélkül kereső lelkében a reformatio műfolyamának minden phasisa jelentkezett és megnyilatkozott s a miben ellenfelei és bírálói állhatatlanságát, nyugtalan újításvágyát vélik megállapíthatni, abban mi éppen az elfogulatlan eszményi törekvésnek látjuk elismerést érdemlő bizonyítékát. Az ő lelki szabad mozgása az általa végül megtalált keretnél szűkebb határok között szorítható nem volt.

Ezeket azért kellett közbevetnünk, hogy lélektani alapon nyújtandó igazságszolgáltatással kísérhessük őt hitbeli meggyőződésének fejlődő fokozatain végig s megérthessük, hogy rohamosan elért nagy népszerűsége, tekintélye és magas egyházi állása mellett s ezek kockáztatásával mi készíthette új meg új hitnézetek vallására. A hit még, ha nem subjectiv, hanem objectiv természetű volna, akkor is annak megismeréséhez bizonyos útat kell megtennünk. S hogy ő ezen az úton nemcsak végigment, hanem azt szokatlanul gyorsan tette meg, az magának a megismerés tényének értékét és jogosultságát nem csökkentheti. De kísérjük nyomon élete és munkássága folyását. A reformatio műfolyamának Kálvin saját úrvacsora-tanával újabb irányt adott s Dávid Ferencz ezt a Lutherének fölébe helyezvén, nem habozott ahhoz esatlakozni. Ám mint ágostai püspöknek, meg kellett e kérdésben hiveinek s első sorban papságának véleményét ismernie. Az e czélből összehívott medgyesi zsinaton a százszok ellenállását legyőznie és egyetértést létrehozni nem sikerülvén, püspöki állásáról 1559-ben lemond s már most független elhatározással megy át a Kálvint követőkhöz. De még mint ilyen is, az első nagyváradi, újabb medgyesi s majd a nagy-

enyedi hitvitázó zsinaton előterjesztett irataiban és előszóval további kísérleteket tesz a megegyezésre s így a hazai protestánsok erőegyesítésére. Mind hiába. A szászok a wittenbergi egyetemhez vitt jelentésükre onnan a Lutherhez való ragaszkodást nyerték útasításul s a mellett meg is maradtak. A mint Melanetonnak künn, úgy Dávidnak sem sikerült idebenn az egyeztetés s az éveken át vitatott úrvacsorai tan fölött a szakadás végleg bekövetkezett.

Dávid már most Meliussal kezét fogva, az új egyház szervezését vette munkába. Együtt szerkesztették meg a marosvásárhelyi zsinaton az úrvacsorára vonatkozó hitvallást. S az 1564. évi tordai országgyűlés mindkét hitbelieket törvényesen elismervén, Dávid az erdélyi helvéthitűek püspöke s János Zsigmond udvari papja lesz.

Ez a siker — természetesen — önbizalmát nagyban fokozta. Meggyőződésének áldozatul hozott első püspöki állása nemcsak kárpótolva, de a fejedelmi udvar bizalma és az ottan rendelkezésére bocsátott könyvnyomda használata által több mint kiegyenlítő lett. Már most emelkedett reménységgel adhatta magát hivatása betöltésére. S miközben mint pap elmélkedésekbe mélyed, mint egyházfő számbaveszi az elért eredményeket és kitűzendő feladatokat s a vallás-irodalom terén áttekinti a korszak minden irányu eszmeáramlatát s a reformatio által fölébresztett mély vágyakozást a teljes megújulásra: nyugat felől újabb hullámverés indul felénk, mely a keresztény dogma piléreit kezdi csapdosni. Krisztus isteni és emberi természetének s ezzel a szentháromság tanának fessegetése ez, a mi Schweizban és Németországban szenvedett elfojtás után, egy soha el nem alvó máglya tüzéből átcsap Lengyelországba és onnan mihozzánk. Az első szikrát Debreczenben és a gönczi zsinaton Melius Péter és Károlyi Gáspár sietnek elfojtani.

Ezzel szemben Dávid egyelőre tartózkodó állást foglal. Óvatosságból-e, az udvar iránti felelőssége tudatából-e? vagy mert bensejében már ő is érezte a kétely jelentkezését ama dogmával szemben? Eddigi irataiból ezt megállapítani nem lehet. De hát a Leibnitz-féle tétel alapján: nihil est in intellectu, quod ante non fuit in sensu — kizártnak nem tekinthetjük. S erre vonatkozólag egy mellékkörülmény itt mindenestre figyelembe veendő. Ez az ő összeköttetése a fejedelem

udvari orvosával, Blandratával, a ki hivatásán kívül mellékesen theologus is és Socinusnak segítőtársa volt a lengyelországi antitrinitárius felekezet szervezésében. Ő kétségtelenül itt sem mulasztotta el a jó alkalmat, hogy egy oly nagytekintélyű és szónoki hatalmas erővel rendelkező egyházfőnek és hittudósnak figyelmét — s ha lehet: rokonszenvét erre az új irányra ne terelje. Hiszen a már elfogadott írvaesorai tan azzal amúgy is vonatkozásban áll.

S ez a körülmény és Dávid hallgatása Melius előtt nem ok nélkül vált gyanussá, annyival inkább, mert a közösen szerkesztett vásárhelyi confessio értelmezésében közöttük már is controversia keletkezett. Ő tehát, szokott harezmodorával, be sem várva a vélt ellenfél jelentkezését, megindította a támadást s zsinatokon szerkesztett tételekkel a fejedelemre is nyomást kívánt gyakorolni, hogy őt az udvarában és bizalmában levő környezetétől elidegenítse. Ezzel aztán Dávidot tartózkodó állásából kikényszerítette. Legelőbb is „Refutatio Scripti Petri Melii“ czim alatt (1567.) a maga és papsága válaszát adja meg a debreczeni „Hitvallás“-ra. S még ugyanazon évben megjelent négy művében („De falsa et vera unius dei patris, filii et spirit. s. cognitione“, „De vera unius dei patris . . .“, „Rövid magyarázat“, „Rövid útmutatás“) és három egyházi beszédében nyíltan és határozottan állást foglal a háromságtan ellen.

Kezdetét veszi a dráma harmadik felvonása.

Ez az unitárius hitvallás megalapításának előkészítésével indul, minek lehetőségéhez a következő (1568.) évi örökké emlékezetes tordai országgyűlés szolgáltatja a nyitányt e végzésével: „Urunk öfelsége, a mint az ennek előtte való gyűlésekben országával együtt végezett a religio dolgáról, azonképpen a mostanin is ezt megerősíti, hogy t. i. a prédikátorok minden helyeken hirdessék az evangeliumot, ki-ki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de tartsa oly prédikátort, a kinek tanítása őneki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se mások a prédikátorokat meg ne bánthassák, a religióért senki ne szidalmaztassék, az előbbi constitutiók szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit fogsággal, vagy helyétől megfosztással fenyegetsen, mert a hit Isten ajándéka, az hallásból léssen, mely hallás Isten ígéje által vagyon“.

Tehát teljes szabadság az igehirdetőknek és ugyanaz a hallgatónak. Vagyis: az egyéni meggyőződés szabadságának gloriificatiója! Egy olyan században, a hol a hitújítókat, sőt ezek is a más meggyőződésűeket tüzzel-vassal üldözik s a hol a keresztényi türelemnek és krisztusi szeretetnek, mintha hírét se hallották volna . . .

Mily lélekemelő látvány ebből a kegyetlen századból, itt Európa keletén, a fajunkba oltott isteni szikrának ez a fellángolása! Ez a „Lux ex Oriente“!

Erdély fejedelmének és nemes rendjeinek magasan szárnyaló szellemét minden időnkön átragyogó dicsfényvel övezi e törvény, melynek előkészítésében Dávid Ferenczünknek elhomályosíthatlan érdeme van. Valóban méltó becsvályul szolgálhatott ez országgyűlési jelenet egy festőművész ecsetének a megörökítésre. (Kriesch Aladár millenniumi képe Torda város tanácsterme számára.)

Dávid előtt már most megnyílt az út szabadon és bátran haladni előre a cél felé. Fölveszi az élőszóval vívandó döntő mérkőzést is az ugyanazon év márczius havában Gyulafehérvárra s a reá következő év októberében Nagyváradra összehívott nagy hitvitázó gyűlésen. Az első kilencz, a második hat napon át tartott. Ott a tárgyalási nyelv latin, itt magyar. A fejedelem egész udvarával mindkettőn jelen van mindvégig. A gyűlés a két fővitázó rövid imájával kezdődik. A vitatkozók egyik részről: Dávid Ferencz, Blandrata, Boeskey György tanácsos, Heltai Gáspár, Kárádi Pál, Hunyadi Demeter az enyedi és Gyulai Pál a gy.-fehérvári iskola igazgatója; másik részéről: Melius Péter, Czeglédi György, Erdődi Gáspár, Sándor András, Turi Pál, Klein Lőrincz és Károlyi Péter; hallgatóságul mindkét fél papsága nagy számmal és Leleszi jezsuita pater.

Mindkét zsinat tárgya ugyanaz lévén, ismétlések mellőzéséért csak a másodikról szólok.

Itt az elnökséget Békés Gáspár titkos tanácsos viszi s a következő szavakkal nyitja meg a tárgyalást: Ő felsége, a mi kegyelmes urunk tüteket azért gyűtetött össze e disputatióra, hogy az Istennek igaz és tiszta igéjéből a mű üdvösségünknek fundamentoma megbizonyíttassék az egy Atya Istenről, ennek az ő fiáról, az Jézus Krisztusról és a szent Lélekről, hogy az hiveknek az ő lelkesmeretek megcsendesedjék, miérthogy ez

lelkünkben jár és üdvösségünkben. Ezt kívánnya Ő felsége töletek, hogy a disputatio Istennek igéjének igaz magyarázat-jából legyen, ne sillogismusok és kapeciók által. Csendességgel és keresztényi szeretettel legyen. Első nap láttassék meg, ki legyen az Egy Isten, melyről az irás gyakor helyen emlékeződik. Másodnap, ki legyen az Atya Istennek egyetlenegy Fia. Harmadnap a Szent Lélekről. Negyednap a Krisztusnak Isten-ségéről“.

Ez a program a hitviták eddigi körét messze túlhaladja. Nem vonatkozik egyes, izolált hitezikkre, hanem a keresztény vallás fundamentális elemeit együttesen öleli fel s utolsó pont-jában az unitarismus határát érinti, a mi azt jelenti, hogy a fejedelmi udvar is azzal már foglalkozik.

A vitatkozás szabályozása megfelel Dávid álláspontjának, a ki a bizonyítás egyedüli kutfejéül a bibliát ismerte el s abban egykoru feljegyzés szerint oly otthonos volt, hogy legtöbb helyét könyv nélkül tudta. Szerinte a hit dolgában sem a hagyomány, sem a zsinati végzések, sem a bölcselek és szent atyák döntő bizonyítékul nem szolgálhatnak. Egyedüli kútfő az isteni kijelentés és annak a tudomány módszerével végzett értelmezése.

A tárgyalás rendén a fejedelem is és Békés is intéz kérdéseket, még pedig Dávid szellemében, Meliushoz.

A nagyterjedelmű szóharezből a kitüzött kérdések felől minket ezúttal első sorban a Dávid felfogása érdekelvén, azt rövidbe foglalva így körvonalazhatjuk:

Az Isten sem hármás, sem négyes, hanem csak egy, kinek magával mindenben egyenlő társa nincs, soha sem volt és nem lesz: a mi urunk Jézus Krisztusnak atyja. Ez az egy atya Isten egyedül önmagától való, senkitől semmit nem vett, mindeneknek felette van, mindenek tőle vannak, ő a mi urunk Jézus Krisztusnak Istene, atyja és feje, világosság atyja, minden jók kútfeje.

A mi urunk Jézus Krisztus, ennek az atya Istennek áldott szent fia, ki öröktől fogva rendeltetett az egy atya Istentől üdvösségünkre, hogy mint ártatlan bárány, az ő vérével megváltana s tisztítana saját népül. Isten ezen fia az ó-testamentumban különféle ábrázolatokban jelentetett ki: áldozatokban, mannában vagy menyei kenyérben, vizekben, kősziklákban, Jákób lajtorjában stb. Született az utolsó időben asszonyi állat

magvából; test szerinti ember, az Istennek és szent léleknek benne lakozása által bebizonyított Isten fiának, kiben az atya Isten üdvösségünket megtökéltette, halhatatlanságot és boldogságot adván; a benne való hitben üdvözülünk és örök életet veszünk, mert nem adatott más név ég alatt emberek között, melyben üdvözülhetnénk. Senki más fundamentumot nem vehet, mint a Jézus Krisztus. Azért jelent meg, hogy a hozzáférhetlen világosságban lakó Istent meglátnók s velünk való Istennek megösmernők.

A szent lélek az atya Istennek mindenható ereje, mely megjelentetett előbb az első teremtésben, azután a második teremtésben, az ő Fiában, a Jézus Krisztusban. A szent lélek ajándék, tanító-mester, oktató kenet, tűz, élővíz, vigasztaló, mely tanít, oktat, vidámit és minden szent cselekedetre felgerjeszt és indít és alkalmasossá tesz. Mondatik igazság lelkének, mely bizonyosságot tesz arról, hogy Isten fiai vagyunk, a menyei jók örökösai s az Istent atyánknak kiáltatja velünk. Az atyának és fiának lelke, melyet ő neki mérték felett adott. Az Isten szent lelkének kibocsátása és kiöntése, az ő erejének velünk közlése s örökké velünk maradása, Jézus Krisztusnak, az ő fiának, a mi üdvezítőnknek általa.

Látható, hogy ez mind őszinte bibliai értelmezés, dogmába foglalás mellőzésével.

Az utolsó tételnek, Krisztus istenségének tárgyalására nem került sor, mert a fejedelmet politikai ügyek sürgős távozásra kényszerítvén, ő a gyűlést a hatodik napon a következő intellemmel zárja be:

„Hogy Melius Péternek a mű szónokot megmondották, hogy a mű Birodalmunkban nem pápáskodik és a ministereket az igazi vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hűttel az vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka, mert a mű birodalmunkban mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik. Ez okáért, ha ez határban meg nem marad, szabadon a Tiszán túl mehet“.

A nagyváradai disputáción, az orthodox és liberális irány ez utolsó személyes mérkőzésén, e szerint a pör a Dávid hitvallása javára dőlt el.

A fejedelem állásfoglalását követték tanácsosai: Békés

Gáspár, Hagymási Kristóf, Gerendi János, Szalánczy János, Pókai Jakab, Blandrata György, Csáky Mihály, Nisowszky Szaniszló, Bornemissza Farkas s más főbb tisztviselők és a nemes-ség nagyrésze. A városok közül Kolozsvár, Torda, Deés, Enyed, Marosvásárhely, Gyulafehérvár, Abrudbánya. Továbbá Aranyos-szék, a Székelyföld nagyrésze, Kalotaszeg stb. Az eklézsiák száma Erdélyben és az Alföldön ez időtájt a 400-at meghaladja.

A megelőző gyulafehérvári gyűlésről hazaérkező Dávid Ferenczet szülővárosa oly lelkesedéssel fogadta, hogy neki a mai Mátyás király-tér és Egyetem-utcza szögellésén egy nagy sarokkőre lépve beszédet kelle a sokasághoz intéznie, minek végeztével hallgatói vállukra emelve vitték egyenesen a főtéri templomba, mely azután, az egész város az új hitre térvén, az unitáriusok birtokába ment át.

A kegyelet azt a sarokkövet a Dávid Ferencz-utczában e mostani templomunk mellé helyezve ma is őrzi.

Dávid Ferencz ekkor unitárius püspökké választatik, az alföldi eklézsiák, számszerint mintegy hatvan, Kárádi Pál temesvári pap püspöksége alatt maradván.

A sikereinek tetőpontján álló főpap, hivatásának magaslatán, jövőbe néző tekintettel siet most nagy művének biztosítására a törvényes garanciát is megszerezni.

Az 1568. évi tordai országgyűlés ugyanis csak általános-ságban mondotta ki a teljes vallás-szabadságot. De a mint ezt ő korábban az ágostai és helvét hitű egyházra kivívta, most már legsajátabb alkotására is kifejezetten megszerezni kívánja, annyival inkább, mert legfőbb patronusának, szeretett fejedelmének betegeskedése aggodalommal töltötte el lelkét. Megnyeri tehát urát, hogy a törvényesítésre országgyűlést hívjon össze. Ez meg is történik s 1571-ben Marosvásárhelyen a fejedelem személyes előterjesztésére s Dávid hathatós felszólalására törvénybe iktatják a negyedik bevett vallást s ezzel Erdély alkotmánya, a három nemzet (magyar, székely és szász) és négy hitfelekezet (róm. katolikus, ev. református, lutheránus és unitárius) uniója betetőzést nyer. Ezek jogvédelmére esküsznek fel azóta fejedelmünk. E törvényesítés joghatálya érvényesül később a Lipót-féle diplomában, az 1848. évi XX-ik s 1885. évi VII. t. cz.-ben s azóta a hitfelekezeteket illető törvényhozási s kormányzati intézkedésekben. Ebben találtunk mentő horgonyt olykor megsemmisítéssel fenyegető hullámok közepette.

Áldassék emlékük, a kik egyházunk hánykodó hajója számára ezt a világító tornyot építették! S közöttük első helyen a mi nagy reformátorunké!

S vajha emlékezésünket e nyugvó ponton zárhatnók le!

De a legnagyobb és legszentebb eszmék harcza, a dicső fejedelmi szózatban Isten ajándékaul magasztalt hit egy igazságért szomjuhozó, szabadságért lángoló léleknek s lelki tusakodásra hevült korszaknak nemcsak verejtékes munkáját és küzdelmét, hanem áldozatát is követelte.

* * *

Az új hitvallás diadalába az ellenfelek nem birtak beletnyugodni. A szakadatlanul megújuló támadásokkal s külföldi hittudósokhoz vitt apellátákkal és ezektől szerzett kárhoztatásokkal szemben szünet nélkül tovább is védeni és újra meg újra kifejtteni kellett tanítását. És e már harmadik évtized óta szakadatlanul folyó munkában, küzdelemben és idegpusztító harcokban kimeríthetetlen szellemi és lelki erővel, elnémitatlan bátorsággal rendelkezett Dávidunk. Tizenkét interconfessionális hitvitázó gyűlésen kívül, hol tudós és gyakran szenvedélyes ellenfelekkel állott szemben, saját egyháza kormányzási teendői, szorgalmasan teljesített egyházi szónoklatai, iskolai tanítása és ellenőrző munkája mellett 42 darab nyomtatásban megjelent művet hagyott hátra, köztük azon kor legjelesebb magyar egyházi beszédeinek terjedelmes kötetét.

Ily rengeteg munka követelte sok tanulmány, elmélyedés, fontolgatás, érlelő, fejlesztő, fokozatos hatásáról, a mi a hit dolgában lelkét áthatotta és lépésről-lépésre tovább vitte, ő maga így számol be: „Én elébb Luther műveit olvasván, a szász eklézsiák hitét fogadtam el. Látván a reformatio tovább fejlődését és az idő szellemének megváltozását, minthogy a helvét hitvallásuak a szász eklézsiák több tövelységét elhagyták, azokhoz csatlakoztam s állhatatosan velük voltam addig, miglen a sor az örök élet ama sarkalatos kérdésére került, melyért és a melynek nevében Isten belső ihletését követve tőlük is és minden más egyháztól elválni kényszerültem. Így jutottunk a kisebb dolgokról a fontosabbakra az Úr parancsolatából“. — „Mert — mondja máshelyt egyik egyházi beszédében — a lelkiismeret

semmiben meg nem nyugszik, hanem csak az igazságban és a szentírásnak a Jézus Krisztus felől való fundamentumában“.

A lelkiismeret e nyugtalansága, ez a benső revelatio, a mit lelkében ihletessé érzett magasztosulni, ragadta aztán ellenállhatatlanul az uto'só nagy és akkoron hallatlanul merész lépésre, a melylyel reformátori művét betetőzte s egyszersmint élete sorsát is megpecsételte, a Krisztus imádásának megtagadására.

Pedig ez, ha eddig kifejezetten hirdetve nem is volt, a háromságtannak elvetéséből és ez elvetés megokolásából, természet szerint következett. Ha az egyiket elfogadtuk, annak következményét már el nem útasíthatjuk. Dávid a háromságtan evolúciójának végpontjára jutván, összes eddig előre tett lépéseinek e bezáró lépcsőfokára logikai kényszerűséggel kellett emelkednie. És elejétől fogva kizárólag az evangelium alapján állván, még arra az erősségre is támaszkodhatott, hogy Krisztus imádását az írás nem rendeli.

Sietnie is kellett, hogy követői az ő hittani felfogásának teljességével tisztában legyenek, mert János Zsidmond halálával vallásügyi dolgokban a legszabadelvűbb korszakra reactio következett. A közvetlen fejedelmi utódok a jezsuiták befolyása alá kerültek s így a reformációval nem rokonszenveztek. S abból a körülményből, hogy Báthori Istvánnak fejedelemségét éppen az unitárius és nagyrészt ezek által támogatott Békés Gáspár ellenfelével szemben fegyverrel kellett kivívnia, csak bajjóslatokkal nézhetett a jövőbe — nem is kellett a következményekre soká várni. Szemei előtt a kolozsvári főtéren lefejezettek közt nem egy unitárius főúr veszté életét. Ő maga az udvari papságtól elmozdítva, egyszersmind a gyulafehérvári könyvnyomda használatát is elveszti. Hogy a Békés-párti székelyektől elszigeteltesék, zsinat tartása Kolozsvár és Tordára korlátoztatik. A censurát felállítják s az innovatiót országgyűlési tilalom alá vetik.

Cselekvőképessége így kifelé megbénítatván, sőt a visszaszorításra irányuló vészfellegek mind fenyegetőbben tornyosulván, az ellentálló erő fokozását saját egyháza belsejében kellett fejleszteni. Hogy azért főként papságát az eltántorodástól visszatartsa s a kitartásban megerősítse, az évi zsinatokat szorgalmasan megtartja, azokon a hivatalos ügyeken kívül vallási megbeszéléseket vezet.

Ilyen - - általa utolsónak Tordán összehívott — zsinat volt

az 1579. évi februárius havi. Ennek már összehívásából kiérezhető a jelzett törekvés. „A bölesek és közdolgokban jártas férfiak — így szól abban — azért vannak a testületek és társaságok élére állítva, hogy a multból és jelenből helyes dolgokat hozzanak létre; nincs pedig semmi tartósabb állapot és igazság, mint a mik a szentírások alapjaiból vétetnek. A próféták és apostolok tudományán épült tanokat szél és habok nem sodorják el s Isten igéje, mint élő tűz, mely élesebb a kétélű kardnál, oly mély gyökeret ver az emberi szívben, hogy azt onnan kiszagatni nem lehet.

Ezért szükséges, hogy Isten szolgálói koronként összegyűljenek s a hittanokról értekezzenek, mert a barátságos megbeszélés által élesül az ítélet, növekedik Isten bennünk levő ajándéka. Ezért van a mi egyházunkban az a régi jó szokás, hogy évenként nyilvános közgyűlések tartatnak, hol mind a hittani cikkekről, mind a lelki-tanítók erkölcséről vizsgálat vitetik végbe; egy beszél, a többiek pedig hallgatják s úgy a többség határoz: a mi helyes, megáll, a minek gyöngye az alapja, szilárdabbá tétetik“. (Ez eljárás több, mint kétszáz éven át gyakorlatban volt.)

E zsinat megállapodásai Dávid felfogását tükrözvén vissza s részben az ellenük szőtt vádaskodás visszaütésére irányulván, azokból a következőket emeljük ki:

„Az isteni tudomány és igazság keresése a lelkipásztorok kötelessége. Isten parancsa, hogy a nekünk adott talentumot el ne vesztegessük, hanem azzal kereskedjünk“.

„A világnak nincs semmi oka azok ellen támadni, kik az eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradszom“.

„Sokat nem tudtak a tanítványok, mikor nagy mesterük, a Krisztus tanította; maguk vallották meg, hogy nem értették, szemeik elől el voltak rejtve. Ha tehát senki, a ki igaz keresztény, Istent, a ki a zürzavarból mindent előhozott, a világosságot a sötétségből kifényleni rendelte s a különböző nemeket és fajokat osztályaikba sorozta, újítással nem fogja vádolni, sem Krisztust és az apostolokat el nem itéli: így azokat is, a kik az antikrisztusi sötétség elűzésében munkálkodnak, semmi jogczim alatt büntetést érdemlőknek nem fogja mondani. Mert az ilyenek nem újítanak, hanem a mik hamis magyarázatokba s babonába burkolva el voltak temetve, azokat régi fényükbe visszaállítani s korábbi állapotjukba helyezni igyekeznek“.

„Mi is Isten segedelméből a háromságot megtagadtuk s hogy ez Isten ígéjével nem egyezik, kimutattuk. Nyíltan vallottuk, hogy az egy igaz atya Isten Krisztus atyja, nem a három együtt, t. i. Atya, Fiu, Szentlélek. Ezen tudományt állhatatosan megtartjuk s erősítjük, hogy abban meg akarunk maradni. Minthogy Isten ez ismeretét követi a hit, isteni tisztelet és imádás, a mi csak az egy Istent illeti, állítjuk, hogy azt ennek sérelme nélkül másra át nem vihetjük. Az Isten ígéje mindenütt megkülönbözteti az atya Istent a Krisztustól. A mit az Atya a fiunak átadott, azének elismerjük, a miket nem, az Atyától elvenni jónak nem látjuk. Minthogy mi csak hallgatóinknak ezelőtt régen tanított egyistenségi tanainkat építjük s fejtjük tovább, kijelentjük és tudtul adjuk mindeneknek, hogy minket innovációval bárki is törvénytelenül vádol“.

„Isten ez ismeretével egybekötjük az erkölcsök kegyességét és Isten parancsai iránti engedelmséget. Mert a ki tetteivel tagadja, szavával hiában erősíti, hogy Istent ismeri s hasztalan mondja, hogy Krisztusban van és él, a ki nem jár világosságban és azon az úton, melyet Jézus megmutatott. Mert ő nyilvánmondotta: „A mit én tettem s tanítottam, azt tegyétek s tanítsátok!“ Pál pedig: „Legyetek az én követőim, mint én vagyok Krisztus“.

„Állítjuk, hogy a kegyesség cselekedeteiben szilárdan meg kell állanunk, mert az az igaz hit, mely a szeretet műveiben nyilvánul“.

„Nyilvános könyörgéseinkben megemlékezünk a királyokról s felsőbb hatalmasságokról, azok iránt engedelmesek vagyunk s intünk mindeneket, hogy hitüket megbizonyítsák, az idvezítő tudományát mindenekben ékesítsék“.

„A dicsőségnek és Krisztusnak atyja adja minden hiven keresőknek az ő akaratát, a világosság és ítélet lelkét, hogy Isten ígéjét, a mi lábainknak lámpája, szilárdan megtartsuk, abban állhatatosan megmaradjunk; bölcsessége titkait keressük, a megtaláltakat szeressük, védjük és előmozditsuk, hogy Istenünknek mindenekben tetszünk és magunkat Krisztus által neki kedvesen fogadott áldozatává tehessük“.

A zsinat e megállapodásainak kegyes, bölcs, igazoló s egyszersmind szilárdságot visszatükröző tartalma mintha Dávid Ferencz végrendeletét tolmácsolná. Valószínű sejtelmével az

elkövetkezendőknek — paptársait mintha confirmálni, lélekben megerősíteni törekednék. Mintha lelki szemei előtt az utolsó vacsora szent képe lebegvén, hitét még egyszer tanítványai emlékébe és hűségébe vésné!

* * *

Ezután aztán gyorsan és feltartóztatlanul jő a vég-kifejlés.

Blandrata udvari állásának és befolyásának s ezzel járó előnyeinek állandó biztosításáért-e, a Socin-féle tan megóvásáért-e, vagy mindkét okból együttesen meghasonlásba jő Dáviddal, a kinek befolyásolására behívja és házában félévnyél tovább tartja Socin Faustot. S midőn meggyőzést nem tapasztalnak, sem rábeszélés, sem megfélemlítés nem használ: előbocsátott besugások után, neve alatt szerkesztett hamis tételek felmutatásával, ujtóként vádolják be Báthori Kristóf fejedelemmel, a ki állásából azonnal felfüggeszti, barátaitól és hiveitől házi fogság útján elzárja s az innovatio (hallgatagon éppen Dávid) ellen, néhány hónap előtt (aprilis 27.) hozott törvény alapján perbe fogják. Az itélkezésre összehívott országgyűlést — a kedélyek lázongásának hatása alatt elnapolva Tordáról a nagyobb biztonságot nyújtó fejedelmi székhelyre, Gy.-Fehérvárra teszik át.

Mint bántak itt el a súlyos betegen poroszlókkal idehurczoltatott és védekezésre képtelen nagy emberrel, annak meg-rázó és inquisitoria emlékeztető szomorú jeleneteit mellőzöm. Hisz a mi már előre elvégeztetett, az ellen amúgy is bármi erőteljes védekezés hiába lett volna.

Kolozsvár tanácsának ismételt közbelépése és az országgyűlésen megjelent unitárius nemesség határozott állásfoglalása legfőleg csak enyhítette az elleneitől követelt és a kor türelmetlen szellemének megfelelő ítéletet; de a merész reformátort és hatalmassá lett egyházat meg kellett törni. És megtörték abban a reményben, hogy: „megverem a pásztort és a nyájnak juhait eloszlattatnak“.

1579 évi június 2.-án — a Krisztus nem imádásáért — holtig tartó fogságra ítélik, 5.-én Déva várának börtönébe szállítatják, hol ugyanazon év november hó 15.-én, 69 éves korában kiszenvéd.

Sirját nem ismerjük, de keresztényi kegyes életének, igazság után szomjuhozó bátor lelkének, a hitszabadság rettenthetetlen bajnokának s korából hazánk és e város elsőrendü diszének emlékét és vallását annál melegebben zárjuk szívünkbe és adjuk át megőrzés végett hitutódainknak. Benne egyházunk alapítóját és első püspökét tiszteljük s nevét a reformátorokat megillető piedestálra emeljük. Martyr halálával megpecsételt hitéhez való tántorithatatlan ragaszkodásáért neki erkölcsi elégtételt abban nyujtottunk, hogy a közvetlen utódának papsága egy részével, kényszer hatása alatt szerkesztett s az u. n. „deési complanatio“ alapjául szolgáló „Consensus“-ról már régóta a Tordán és Marosvásárhelyen proclamált, bevett és megerősített hitvalláshoz, az ő küzdelmes életének koronájához tértünk vissza s azon e törvények védelme alatt, lelkünk teljes meggyőződésével és hozzá méltó hűséggel megmaradni szent elhatározásunk.

E vallástétel szolgáljon engesztelésül e napon közöttünk különös melegséggel világító szellemednek: mesterünk!

Előttünk e pillanatban lehull a te nagyságodról az a kicsinyes mérték, a melylyel megmérettél és elitelttélt s azóta is itt-ott megítéltetel.

S áldjuk emlékedet, hogy a tanításaiban és példájában testvériséget és felebaráti szeretetet hirdető Jézus Krisztusunkat az emberi tökély eszményi magaslatán hozzánk közelebb hoztad s az ő megközelíthetéséből a lehetetlenség csüggesztő gondolatát kiküszöbölve, keresztényi tökéletesbülésünknek szárnyakat kölcsönöztél; a mindenséget alkotó és fentartó istenség eszméjét pedig, a maga osztatlanságában azon magaslatra emelted, a honnan bűnbánó és üdvözülésre vágyó lélekkel reményteljesen várjuk a segédelmet, hogy nyomdokaidban haladva a kereszténység, vagy, ha úgy tetszik, az emberiség nemes társaságának szeretetben élő, vallásos tagjai, földi vándorlásunk számára kijelölt édes hazánknak pedig hű gyermekei lehessünk és maradhassunk!

KOZMA FERENCZ.

Unitarius egyházi törvények a papválasztásról.¹

(Folytatás.)

V.

A jelenleg érvényben álló egyházi törvény.

Ez az 1889. évi szeptember hó 2-án Kolozsvárt tartott főtanácson 49—1889. szám alatt hozott végzéssel lett megállapítva e czímen:

Unitarius egyházi törvény a belső emberek választásáról és rendeléséről.²

I. Lelkészek választása és rendelése.

1. §. Az eklésiáknak a jelen törvény értelmében joguk van lelkészt választani: *a)* lemondás, *b)* hivatalból lett elrendelés, *c)* nyugdíjazás, *d)* halálozás következtében.

2. §. Az eklésiák lelkészválasztási jogukról le is mondhatnak. Ez esetben a püspök tetszés szerint rendel lelkészt, kit az illető eklésia elfogadni köteles.

3. §. Azon eklésia, melynek lelkésze az eklésia panaszára mozdíttatik el, ha e panasz nem vonja maga után az illető lelkésznek végleges elbocsátását, választási jogát elveszti, s minden ellenmondás nélkül köteles elfogadni azt, kit a püspök eklésiai választás nélkül rendel.³

¹ *a)* Előbbi két közleményt lásd ez évi 1. és 2. füzetben.

b) A jelen közlemény kézírata már abban az időben a szerkesztőségénél volt, a mikor az előző közlemények megjelentek. Ez okból a czikk nem foglalkozik a tárgyalás alatt levő javaslattal.

² E törvényt az „U. E. T. 16. §. a) pontja, 58. és 108. §§-ai teljes épységében fentartották, illetve a 108. §. azt a tanítónők választására és rendelésére is kiterjesztette, jóllehet a jelen törvény 20. §-a erről is rendelkezett.

³ A 15. §. rendelkezése szerint az eklésia 3 év előtt nem követelheti lelkésze elmozdítását. Ez a rendelkezés azonban csak a fegyelmi eljáráson kívül való elmozdításra vonatkozik, mert a büntetésképp való elmozdítás bekövetkeztével az eklésia panaszára folyamatba tett fegyelmi eljárás ered-

4. §. A püspöknek joga van úgy az eklésiák, mint a lelkészek érdekeit tekintve, az illető esperesek kihallgatásával, s ezeknek közreműködésével a nem panaszló eklésia beleegyezésével szükség esetében a lelkészek között áthelyezést eszközölni.

5. §. Az 1. §. értelmében ürességbe jött lelkész állomásra a választást a püspök rendeli el, lehetőleg úgy, hogy annak betöltése Szt. György, vagy Szt. Mihály napkor eszközölhető legyen.¹

A választás napját a felügyelő gondokkal egyetértőleg legalább 14 nappal előbb az esperes tüzi ki, mely alkalommal az is megállapítandó, hogy melyik felügyelő² gondnok megy ki a választásra az esperessel, vagy ennek megbízottjával.³

Az esperes gondoskodik arról is, hogy az ürességbe jött eklésiában annak betöltéséig a lelkészi teendőkből hiány ne legyen, e végre a környékbeli lelkészeket rendelve ki. Az esperes tudta és beleegyezése nélkül senkinek prédikálni ily eklésiákban nem szabad. Valamint az esperes intézkedik az anyakönyveknek s egyéb, lelkész gondozása alatt álló irományoknak, jegyzőkönyveknek, kleno-

ményében e határidőn belől is. A fegyelmi panasz pedig megtehető azonnal, mihelyt elegendő tárgyi adat van rá.

A választási jog elvonása azonban méltánytalanul szigorú megtorlás, ha a panaszolt belső ember fegyelmi úton vétkesnek találtatott, mert a büntetés mértékét oly körülmények is befolyásolják, a melyek a panasz tételkor figyelembe nem jöhettek és nem jöhetnek.

Belső embereink érdeme azonban, hogy e §. alkalmazására okot nem szolgáltatnak.

¹ a) E rendelkezést az Almáson 1845. évben hozott törvény 5. pontjában foglalt határozmány egészíti ki.

b) Környéki Esperest Atyánkfiai közönségesen panaszosan jelentvén fel, hogy a Belső Embereknek egy Ekléziából másba rendeltetések esetében tetemes kedvetlenségek történnének abból, hogy az új Belső Emberek, minek előtte az előbbieket a parochiából kiköltözhetnének, a parochiába szállanak és költöznének.

Határozat: Környéki Esperest atyánkfiai törekedjenek az ilyentén esetekben a gyakorlatban levő Canont szorosan megtartani és attól semmi esetben el nem távozni. (Kolozsvári Főtanács 1837. febr. 11-én 49. sorsz. a.)

c) Az esperes tapintatos eljárása van hivatva a 16. §-ban adott hatáskörben a netalán fenforgó ellentéteket elsimitani.

² Az Unitárius Egyházi Törvények 188. §-a értelmében 2 felügyelő-gondnok választandó az egyházkörökben.

³ Azokban az ekléziákban, a melyek közvetlen püspöki vizsgálat alatt állanak, a *választás napját* is a püspök tüzi ki és egyidejűleg intézkedik a választást eszközölő közgyűlés elnöklése tekintetében is, a mennyiben nem személyesen, hanem megbízatás folytán kívánna az elnöki teendőket ellátni. Egyházi törvényünk értelmében közvetlen püspöki vizsgálat alatt állanak jelenleg Kolozsvár, Torda, Budapest és Toroczkó. (166. §.)

diumoknak stb. a leltár alapján számbavételéről, s azoknak a lelkész kirendeléséig kezeléséről és megőrzéséről.

6. §. A választást megelőzőleg közvetlen mindig presbyterialis (kebli tanácsi) gyűlés tartandó az esperes, vagy annak helyettese és egyik felügyelő gondnok, vagy ennek helyettese elnökelete alatt, melynek kötelessége legalább 3 jelöltet állítani fel, de ha többen vannak, a kikről a presbyterium meg van győződve, hogy megválasztásuk, illetve kirendelésük esetében azon lelkészi állást elfogadják, *lehet háromnál többet is jelölni.*

Felügyelő gondnok helyettese csak egyházi tanácsos lehet.

A mennyiben a presbyterium nem tudna 3 vagy legalább 2 jelöltet állítani, tulajdonképeni választásnak nincs helye, hanem a presbyterium kijelöl egyet, s ezt a körülményt bejelenti a választó közgyűlésnek, s ha ez az ajánlott jelöltet elfogadja, ez értelemben tétetik meg a felterjesztés a püspökhez. Ha pedig a választó közgyűlés a presbyterium által ajánlott egy jelöltet nem fogadná el, a felterjesztésben ez is tudomására hozatik a püspöknek, a netán szükségesnek mutatkozó további intézkedések megtétele, vagy tetszés szerinti lelkész rendelésre íránt.¹

7. §. Jelöltet megnevezni az alábbi 8. §. szerint minősítettek közül mindenik presbyternek lehet. Ha azonban az ajánlottra nézve a presbyterek egyet nem értenek, annak jelölése a presbyterek szavazattöbbségével döntendő el.

Egyet jelölni joga van az elnökségnek is, sőt a kit az esperes és felügyelő gondnok együttesen ajánlanak, azt a presbyterium szavazat nélkül köteles jelöltül elfogadni.

8. §. A jelölésre minősítettek:

- a) alkalmazásban levő lelkészek,
- b) lelkészszigorlatot tett iskolamesterek vagy népiskolai tanítók,
- c) lelkészjelöltek és segédlelkészek. Lelkészjelöltek azonban névszerint csak abban az esetben jelölhetők, ha mint segédlelkészek vagy köztanítók vannak alkalmazva, s e minőségben már 3 évet töltöttek. Ellenkező esetben a lelkészjelölt csak mint ilyen, megnevezés nélkül jelölhető, a püspök joga lévén azután a választás eredményéhez képest a lelkészjelöltek közül lelkészt rendelni.²

¹ Ez a logikátlan rendelkezés a pályázati rendszer behozatala esetén teljesen kimaradna.

² Az udvarhelyi és más eklézsiákban történt legutóbbi papválasztásoknál szabályellenesnek találtam a jelölést és szavazást, a mennyiben lelkészjelöltek névszerint nem lettek volna jelölhetők. A szabálytalan módon jelölt egyénekre esett szavazatok semmisek, a mi a többi jelöltek előnyére szolgál.

A 8. §. határozománya szerint előnyül szolgáló köztanítóság ma már gyakorlati jelentőségét elvesztette.

Az E. Főtanács által 130—1902. jkvi pont alatt a papnevelő intézetekre nézve megállapított szervezeti szabályzat szerint a papjelöltekre nézve

Iskolamesterek és segédlelkészek abban az eklésiában, a hol alkalmazva vannak, nem jelölhetők, s oda ki sem rendelhetők.¹

9. §. A presbyterium a jelölést ezek szerint megtevén, arról jegyzőkönyvet vesz fel s a választó közgyűlés elébe terjeszti, melynek elnökei szintén az esperes, vagy ennek helyettese és egyik felügyelő gondnok vagy ennek helyettese. Ezek nevezik ki a szavazatszedő, illetve szavazatjegyző bizottságot is.²

10. §. Választani csak a jelöltek közül lehet és csak is a választási jogosultsággal bíró tagoknak. Ezek az anya-, társ- és leányegyháznak mindazon önálló tagjai, kik

a) képét, vagy papbért fizetnek,

b) a hol kepefizetés nincs, azok, kik az eklésiába be vannak kebeleztve s esetleg annak közterheiben részt vettek és vesznek; így

c) a hasonló minőségű özvegyek és önálló háztartást vezető férjtelen nők is.

Mindezek a presbyterium által előzetesen összeirandók, s a névsor a megyegondnoknál egy hétig közszemlére kiteendő, hogy a netán kimaradtak vagy jogosulatlan bejegyzettek nézve a szükséges kiigazítások a presbyterium által megtétethessenek. Az így kiigazított névsor a választási elnököknek kézbesítendő, a kik a szavazásra csak e névsorban foglaltakat bocsáthatják. Szükséges azonban ezekre nézve is, hogy kepe- s általában a benső emberi járandóságokat illetőleg hátrálékosok ne legyenek, a mit a választásnál az illető megyegondnok ellenőriz. Kepe- és más belső emberi járan-

csak azt határozza meg, hogy a hittanhallgatók a szakvizsga letétele után papjelöltekké lesznek és papi hivatalra jogosultak. (62. §.)

A gyakorlat úgy látszik derogáló erővel hatott a 8. §-nak a lelkészjelöltekre vonatkozó rendelkezésével szemben.

¹ Az ev. ref. egyházi törv. (II. t.-cz.) 21. §-a is ezzel egyezően rendelkezik. De ezen felül azt is rendeli, hogy abban az esetben, ha a segédlelkész a *megüresedés után* kijelenti, hogy pályázni kíván, az illetékes egyházi hatóságtól más egyházközösségbe való áthelyezését köteles kérni.

² E helyen kiemelni kívánom, hogy az U. E. T. 166. §-a szerint a kolozsvári, tordai, budapesti és torozkói egyházközösségek közvetlen püspöki vizsgálat alatt állván, ezeknek (16. §. a) pontja) belső emberi választó közgyűlését a püspök van hivatva vezetni. A püspök ez esetben kizárólagos elnöke a közgyűlésnek, mivel az egyházi főgondnokok, mint koordinált társelnökök hatásköre erre nem terjed ki. Az egyházköri felügyelő gondnokok pedig csak akkor lehetnek társelnökök, ha az esperes elnököl.

A püspök azonban az ily választó közgyűléseken magát helyettesítheti.

E megbízás egyházi törvényünk szellemében az esperesnek és köri felügyelő gondnoknak együttes elnöklésére szállhat. A felügyelő gondnokok helyett a 6. §. értelmében egyházi tanácsos is megbízható a püspök által. Ebben az esetben ugyanazon körből való egyházi tanácsos látszik megbízhatónak, habár nem látok semmi akadályt arra nézve, hogy az egyházi tanácsosok bármelyike megbizassék.

dóságokkal hátrálékosoknak szavazni nem lehet, a mi a választó közgyűlés egybehívásakor az egyház tagjainak magok ahhoz alkalmazásáért tudtul adandó.

A 10. §. az egyházközségi tagok legjelentősebb jogáról: a közgyűlésen való résztvételi, vagyis a tanácskozási és szavazási jogáról rendelkezik.

E rendelkezés az E. Törvény 13. §-ban foglalt intézkedéssel lényegében összevág. E szerint:

„Az egyházközségi közgyűlés elnöke egyházi részről a lelkész, világról a gondnok.

Tagjai: a kántortanító (illetőleg kántor, tanító), az összes egyházközségi tisztviselők s az egyházközségnek minden nagykoru férfi tagja.

A hol bérfizetés nincsen: ott minden teljes koru, önálló férfi. Választásoknál szavazati joggal birnak az özvegyek és önálló nők is“.

E szövegezés szerint a nők a közgyűlésnek nem tagjai (*mulier taceat in ecclesia*), hanem csak választói jogukat gyakorolhatják. A nőkre vonatkozó rendelkezés egyébként nem világos. Nevezetesen nem intézkedik a vegyes házasságban élő unitarius nőkről. Az érvényesen elvált unitarius vallásu asszonyokról és nagykoru hajadonokról való rendelkezés is homályos. A választási törvény c) pontjában jelzett „önálló háztartást vezető férjtelen nő“ ugyan lehet elvált asszony és lehet nagykoru hajadon is, ha tanítónő, óvónő, de ez utóbbiak, ha férjtelenek, csak nagykoru hajadonok.

Az egyházi törvény egyszerűen „önálló nők“ kifejezéssel él az özvegyek mellett, pedig az egyházi életben közhasználatban levő fogalmak az egyházjog rendelkezéseiben is megtartandók.

Hiánya a törvénynek, hogy csak az egyházi tartozásokkal hátrálékos egyháztagokat zárja ki a szavazásból, ellenben *erkölesi alapon kizárási okokat* nem ismer. Pedig az egyház, mint erkölesi alapon nyugvó egyesület, erre még nagyobb súlyt kellene helyezzen. Felemlíteni kívánom, hogy fegyelmi büntetéskép is lehetne alkalmazni a választói jog elvonását. Továbbá a ki a világi hatalom részéről büntett vagy vétség miatt el lett ítélve, szintén kizárandó volna meghatározott időre az egyház ügyeiben való résztvételtől. A gyámság, továbbá a gondnokság és szülői

hatalom alatt álló nagykoruaknak szintén nem volna a jog gyakorlása megengedhető.

Az egyházközség tagjairól régebbi törvényeink között alig található valamit; sőt magáról az egyházközség szerkezetéről szóló tudósításaink is szórványosak. Mikó azt mondja: Az eklézsia gyűléseinek szerkezete egyházi törvényeinkben nincsen kifejtve, hanem a *szokás* a főtanács és egyházköri gyűlés szerkezete hasonlatosságára alapította meg. Tagjai: a mester, egyházfiak s az eklézsianak minden béradó tagja“.

A császári és királyi polgári és katonai kormányzósághoz 1851-ben egyházunk szerkezetéről tett jelentésben is idevonatkozólag csak ez van: „Az eklézsia minden dolgaikat az eklézsia gyűlésében igazgatják. Tagjai: az eklézsiahoz tartozó béradó gazdák“.

Ezek szerint a jogosultság a múltban a bérfizetésen nyugodott.

A kepefizetés azonban az egyházkörök és egyházközségek szerint változó lévén, már az 1784-ben Szent Lászlón tartott zsinaton határozatba ment, hogy: *ragaszkodni kell a helybeli szokásokhoz, a melyek e tekintetben törvényül szolgálnak.*

A választók névsorának összeállítására tehát a helyi szokások megtartásával nagy gond fordítandó.

11. §. A szavazás csak személyesen és egyfolytában, de akár titkosan, akár nyilvánosan történik, a mint ezt a választó gyűlés meghatározza.

Közfelkiáltással való választásnak helye nincs.¹

Ha titkosan történik a szavazás, a szavazatszedő bizottság csak a szavazókat, ha nyilvánosan, a szavazatokat is feljegyzi. Mindkét esetben az elnökség tekintettel a választók számára, előre meghatározza és kihirdeti az időt, a meddig a választás tart. Ez idő elteltével a szavazás bezáratik, s a szavazatok összeszámláltván, az eredmény a választás lefolyásának jellemzésével, valamint az az ellen netán történt felszólamlásokkal és ellenmondásokkal együtt jegyzőkönyvre vétetik, s ez a választási lajstrommal, a presbyterium jegyzőkönyvével, valamint a lelkészi jövedelemről kiállított hiteles

¹ E rendelkezés csak több jelölt állítása esetében nyer alkalmazást, mert a 6. §. 3. bekezdésében intézkedés van abban az irányban, ha megválasztásra egy jelölnél több nem hozatik javaslatba. A jelöltnevezés a 7. §-ban van szabályozva. A titkos szavazásra nézve megjegyezni kívánom, hogy a jelöléstől eltérő szavazólap semmis, az figyelembe nem veendő, de a jegyzőkönyvben ez a körülmény föltüntetendő.

kimutatással együtt az esperes által legkésőbb 8 nap alatt a püspök höz felterjesztetik. A választási jegyzőkönyv bezárásától elkésett felszólamlások nem vétetnek fel.¹

12 §. A felterjesztett jegyzőkönyvek alapján, ha azok rendben találtak, és a választásnak szabályszerűen megtörténtét igazolják, a püspök a kirendelést megteszi. És pedig:

a) egyhangu szavazás esetében az egyhangu szavazatot nyert jelöltet,

b) ha a szavazatok két, vagy három jelölt között megoszlanak, ezek közül bármelyiket,

c) ha a szavazatok három jelölnél többre estek, csak a három legtöbb szavazatot nyert jelölt közül van joga a püspöknek kirendelni.²

13. §. Azon esetben, ha a választás nem e törvényben meghatározott módon hajtott végre, vagy annál hiányok fordultak elő, és visszaélések követték el, joga van azt a püspöknek megsemmisíteni, és új választást, esetleg vizsgálatot elrendelni.

Általában a püspök joga, sőt kötelessége a választási visszaélésekkel szemben, ha ilyenek fordulnának elő, a legszigorubbán eljárni. Nevezetesen örködni a felett, hogy a lelkészek, illetve lelkészjelöltek valamely állomás megnyeréséért sem maguk személyesen, sem megbizottaik által szóval, vagy írásban bérelengedési, sem más hasonló ígéretek: etetés, italás, s megvesztegetés által az egyháztagoktól magoknak szavazatokat ne gyűjtsenek, ki ne erőszakoljanak, magokat az ürességben levő eklésiában ne árulják ugynevezett *próba-prédikációt* ne tartsanak. Szóval a maga s mások általi tisztességes felajánlásokon kívül mindennemű korteskedés jogot ad a püspöknek nemcsak arra, hogy az ily módon megválasztott jelöltet a kirendelésnél figyelembe ne vegye, hanem arra is, hogy ellene és kortesei ellen a fegyelmi eljárást szabályszerűen megindíttassa.

¹ Eljárési szempontból kiemelendőnek tartom, hogy a választás rendén történt szabályellenességek miatt kizárólag a szavazatszedő bizottság előit lehet felszólalni és ez a bizottság köteles minden *fölszólamlást* és *ellentmondást* a netán fölhozott indokokkal együtt a legnagyobb részletességgel jegyzőkönyvre venni.

A mennyiben a fölszólamlások és ellentmondások netalán jegyzőkönyvre nem vétetnének, nem tartom kizártnak a választás szabályszerűségének fölülvizsgálatára hivatott püspökhöz való panasz-tételt. Erre azonban — intézkedés előtt — a szavazatszedő bizottság esperesi uton meghallgatandó.

² A 13. §. azonban jogot ad a püspöknek, hogy a 12. §. értelmében szavazatot nyert jelöltek közül egyiket, vagy másikat a „tisztességtelen felajánlás“ miatt figyelembe ne vegye s ez esetben a 12. §. c) pontjának ama kiterjesztő magyarázat adandó, hogy a püspök a figyelmen kívül hagyott jelöltön fölül az érvényes módon legtöbb szavazatot nyert 3 jelölt közül jogosított a kirendelést eszközölni.

A *próba-prédikálás*, vagy próba-szónoklat az ev. lutheranus egyházban a pályázattal kapcsolatosan van szabályozva és a választásra való kijelöléssel kapcsolatban a kijelölő testületnek kötelessége nyilatkozni az iránt is, hogy a jelölt egyéneket az esperes útján próba-szónoklatra meghívja-e vagy nem. Ezt a vagyonos egyházközségek a saját pénztáruk terhére megtehetik, de a mi eklézsiáinkban a próba-szónoklat rendszer soha sem volt. Az E. K. T. 1846 márczius 1-én 69. szám alatt az udvarhelykői közgyűlés jegyzőkönyvének vizsgálata rendén foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy „a városfalvi megürült eklézsiában minden esperesi engedelem nélkül prédikálni a *Canon ellenére* az eklézsiát próbálgató s magukat áruló egyének kezdettek megjelenni s a hivatalosan kirendelt egyének kirekesztésével a prédikálás óráját elfoglalni“.

Határozás: Hibául tétetik mind a környéki gyűlésnek, mind Esperest atyánkfíának, hogy az efféle botránkoztató *kísérletek* meggátlására és megzabolázására előljárói hatalmukkal élve azonnal sikeresen fel nem léptek.

Jövendőre pedig meghagyatik, mikép minden eklézsiában köröztessék és szoros kötelességül megrendeltessék, mikép üresség esetében illetén magukat áruló s az eklézsiákat maguk részükre elhódítani kívánó egyéneknek teljességgel helyt ne adjanak, azokat prédikálásra ne bocsássák; isteni tiszteletet az illetén ürességbe jött eklézsiában csak azok folytathatván, kiket avégre az Esperest hivatalosan kirendelt, vagy a kiknek arra engedelmet adott. És ha mégis mindemellet kihágások történének, kötelességében áll a környéki előljáróságnak azonnal czélszerűen rendelkezni s egyszersmind minden történhető esetet mindezen E. K. Tanácsnak fel is jelenteni.

Mely illetén rendelkezés a többi környékek Esperestjeinek is tudás, tudatás és mihez tartás végett irassék meg.

E határozat röviddel a h.-almási zsinaton alkotott papválasztási törvény után keletkeztvén, el kell fogadjuk, hogy annak helyes kiegészítő részét képezi.

A próba-prédikálás helyett szokásban volt és van nálunk a kijelölendő egyének meghallgatása. Mind a kettőnek a jelentősége problematikus és többnyire fölöslegesek is, mert papjainkat nagyrészt ismerhetjük a váltakozva tartott zsinatok révén.

A lelkészválasztásoknál jelentkező üzelmek radikális orvoslása egyházunk jól felfogott érdekében és a demoralisatio megakadályozása okából legsürgősebb teendőink közé tartozik.

A 13. §. rendelkezése és a fegyelmi törvény nem elég hatályosak arra, hogy a XX. század tülekedőit az egyház erkölcsi mivoltával össze nem egyeztethető eljárásoktól visszatartsák s megfelelő korlátok közé szorítsák.

Irányadó szabályként utalhatok az erdélyrészi luth. egyház vonatkozó törvényére, mely szerint:

„Jelöltek, kik választási fondorlatok, vagy vesztegetések bünébe estek, ezen esetre és legalább további három évre elvesztik megválaszthatási jogukat egyáltalában; fegyelmi úton megfelelő pénzbírsággal, legalább egyszáz forint (200 K) erejéig a nyugdíjalap javára büntetendők és az illető papi állomásra soha sem választhatók“. (215. §.)

A ref. egyház legújabb törvénye szerint fegyelmi büntetés-kép alkalmazható:

- a) az egyházi hivatal viselésétől való végleges megfosztás;
- b) a választás vagy *választhatóság* jogától való, legfeljebb öt év tartamára való megfosztás.

A lelkész ellen kimondott fegyelmi büntetés mellé *mellék-büntetésül* a jobb javadalmazású állásra, vagy magasabb egyházi tiszt viselésére való választhatóság kizárása is alkalmazható 1—4 évre terjedő joghatálylyal. (37. §.)

14. §. A kirendelés püspöki okmánynyal történik, melyben a még csak lelkészjelöltek felszentelésükig mindennemű lelkészi teendők végzésére felhatalmaztatnak.

A kirendelt lelkész állomását elfoglalni köteles, valamint az eklésia is köteles őt elfogadni, maga, családja és összes ingóságai elszállíttatását ingyen eszközölni. De a tüntetésszerű és felesleges költségekkel járó fogadtatás és vendégeskedés az eklésiát nem terhelheti.¹

Szabályszerű beiktatásáról, valamint az anyakönyvek stb. átadásáról az esperes intézkedik.

15. §. A kirendelt lelkész legalább egy évig köteles állomásán maradni, ha három év előtt mozdíttatnék el, illetőleg fontos okokból

¹ Abban az esetben, ha a belső ember vasúton, vagy hajón is kell utazzék, az eklésia a fölmerült kiadásokat is megtéríteni köteles, de ezt aligha fogják lelkészeink követelni.

más eklésiába rendeltetnék¹ köteles a saját elszállítási költségeinek aránylagos részét az elhagyott eklésiának megtéríteni. Az eklésia 3 év előtt nem követelheti lelkésze elmozdítását.

16. §. Az időközti lelkészi változásokkal szükséges bérmegosztás s más hasonló természetű ügyekre nézve az esperes a vonatkozó egyházi törvények értelmében a felügyelő gondnokkal együttesen intézkedik. Az ebből felmerülhető panaszok az E. K. Tanács által intéztetnek.

E törvény 5. §-ban rendelkezés van az iránt, hogy a lelkészi állomások betöltése lehetőleg Szent-György és Szent-Mihály napkor történjék, azonban ez nem mindig tartható be ily pontossággal. Ezért nagy fontossággal bír a 16. §. rendelkezése, mivel az esperesekre méltányos és igazságos eljárást igénylő feladatot ró. A vonatkozó egyházi törvények ugyanis nagyon általános jellegű kijelentéseket tartalmaznak.

1. A kolozsvári főtanács 1821 januárius hó 21-én hozott határozatával kihirdetni rendelte amaz egyházi törvényt, hogy kit illessen az egyházi szolgák által használható földeken az őszi termés és kit a tavaszi az oly ekléziában, melyben a pap vagy mester a változás rendes idején, azaz Szent-György napkor változik, mert a Canon nem tudásából nehézségek keletkeztek.

E határozatban azonban nincs kitüntetve, hogy mi volt az akkor érvényben állott törvény s a rendelkezésemre álló forrásokból most sem tudtam megállapítani.

2. A kolozsvári főtanács 1846. évben 40. szám alatt az aranyostordai kör fölirata folytán akként határozott, hogy: „A belső emberek közül ha pap vagy oskolamester a megtett trá-

¹ A törvénynek eme rendelkezése ellentétben áll az 1818. évben Kolozsvárt januárius hó 14.-én tartott főtanácsnak 31. pont alatt hozott helyes és méltányos végzésével: „Ámbár a Canon azt tartja is, hogy amely Minister a 3 esztendőket egy Eklezsiában ki nem tölti, tehát abban az esetben az ő elvitettetésére tett költségnek a hátralevő időhez mérsékelt részét köteles megfordítani, mindazonáltal az olyatén esetekben, midőn valakinek egy Eklezsiából másba rendeltetését a *közjó* előmozdítása kívánta, abban az esetben az ötlet elhozott Eklezsia költsége meg nem fordítottatik“.

A magyar evangélikus egyházban a lelkész a szerint, a mint a beiktatástól számítva egy, két, vagy három év letelte előtt fogad el más hivatalt, egészben, $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{1}{3}$ részben tartozik megtéríteni az egyházközség által hordozott költségeket. Ezek a beiktatás alkalmával tartott közgyűlésről fölvett jegyzőkönyvben pontosan fölszámítandók (Mikler 431 l.).

gyázás után arról egy évi hasznot nem vett, az utána következő pap vagy mester a legitimálandó becsü szerint a tett trágyázás árát megfizetni tartozik; önként értetődven, hogy ott, hol az eklézsia tartozik a belső emberek földét trágyázni, az ilyenmü becsüárt kifizetni az köteleztessék“.

3. Ugyanesak a kolozsvári főtanács 1859 aug. 31-én 62. sz. alatt a medeséri és cs.-szt.-mártoni papok cseréje alkalmából akként határozott, hogy: Mind a két pap a főtiszt. püspök-helyettes határozata értelmében abban az eklézsiaiban, melyben Szt.-Mihály napig szolgál, a földek szerzeményeit egészen, a kepének felét vegye el.

4. Az Almáson hozott törvény 5. pontja is ide vonatkozó rendelkezést tartalmaz. További törvényes intézkedéseket nem találtam. Ezekre is hovatovább mind kevesebb szükség lesz a kepemegváltás és a papi fizetés pénzbeli kiszolgáltatása folytán.

17. §. A lelkészek kirendelésénél követett eljárásért a püspök egyedül az egyh. főtanácsnak felelős. Következőleg minden ezen ügyben felmerülhető panasszal csak ahhoz lehet az E. K. Tanács utján folyamodni, de oda is csak birtokon kívül.

18. §. A kolozsvári, tordai és kereszturi lelkészi állomásokra nézve, miután ezek tanársággal vannak összekötve, fenntartatik az 1857. évi egyh. főt. 31. számú határozatának IV. ee) pontja, mely szerint ezen helyekre a lelkész nem egyedül a püspök, hanem vele egyetértőleg a Főtanács által rendeltetik ki. E törvény czélzatának megfelelőleg a nevezett lelkészi állomásokra a jelölést az E. K. Tanács teszi meg, az eklézsia kihallgatásával, egyebekre nézve a fennebbi választási törvények szabályozók.

A Kolozsvárt 1857. évi június hó 9-én tartott főtanács 31. jkvi szám alatt többek között a kolozsvári főtanoda, a tordai altanoda és a székelykereszturi iskola viszonyait is szabályozza.

A kolozsvári anyaeklézsiára nézve ez a rendelkezés foglaltatik:

„4. pont: Azon, a kolozsvári anya-eklézsia és a kolozsvári főtanoda közt eddig is létezett idves viszony, miszerént a kolozsvári rendes pap, mint tanár is közreműködött s másfelől a tanári karból is egy papi állomás a nevezett eklézsiaiban elláttatott: jövendőre néztig nemcsak, hogy fenntartatik, sőt oly móddal rendszeresítettik, hogy az eddig is a tanári létszámban levő kolozsvári rendes pap a tanári karba ezentulra is állandóan bérendeztetik“.

Ebből s a tordai és kereszturi iskolákra vonatkozó hasonló rendelkezésekből folyt a IV. ee) pont következő rendelkezése:

„Miután a kolozsvári, tordai és kereszturi papságokkal egyszersmind tanárság is van összekötve, annál fogva az ezen helyekre való pap nem egyedül a püspök, hanem vele egyetértőleg az E. K. Tanács s illetőleg a Főtanács által rendeltetik ki“.

Ez egyházi törvény azután a választással összekötött rendszernek megfelelően a 18. §-ban lett fenntartva.

Péterfi Dénes első papra nézve jelenleg is ez az állapot annak a kiemelésével, hogy most mint tanár, teljesen a theologia tanára, a melylyé már külföldre menetelekor megváltotta volt a főtanács. (117/3—1874. főtan. sz.)

A kolozsvári eklézsia II-odik papjára nézve a legközelebbi multból a következő adatokat ismerjük.

Ferencz József jelenlegi püspök ur öméltósága, mint akkori lelkész 1869. V/1-én beadott kérésében azt hozta föl egyik indokul, hogy a II-od papság nem lévén betöltve, egészségi okokból nem viheti a tisztet felelősségének tudatában egyedül. Erre egy a fennforgó kérdések tanulmányozására és javaslat-tételre egy vegyesbizottság küldetett volt ki. A kiküldött vegyesbizottság jelentéséből 1869. VI/13. megtudjuk, hogy a másodpapságra nézve 1857. évben az E. Főtanács által életbeléptetett rendszert nem találta megfelelőnek (2 másodpap volt) és az javasoltatott, hogy még egy rendes pap állittassék be, aki rangban teljesen egyenlő legyen az eklézsia rendes papjával s mindkettő egyaránt tekintessék az eklézsia lekötelezett emberének.

A II-odik rendes papságra jelöljön ki az Egyházi Főtanács 2 vagy 3 akademitát, kiknek egyikét válassza meg az eklézsia.

Erre a fölterjesztő jelentésre az Egyházi Főtanács 26/869. c. f. szám alatt a következő leiratot intézte:

„Tekintetes Szent Eklézsia!

Kedves Atyánkfiái az Urban.

Az Egyházi főtanács a kolozsvári másodpapság iránt a következő határozatot hozta:

1. Hogy az annyira óhajtott kolozsvári másodpapság betöltése haladék nélkül eszközöltessék, az egyházi Főtanács az 1869-ik évre kiszabott, valamint a további évekre remélhetőleg engedélyezendő államségélyből évenként a második rendes papság fizetése javítására

mindaddig, míg ezen fizetés biztosítására a megkivántató tőkealap összeszereltethetik 600 o. e frtot engedélyez és elfogadja a másodpapság betöltése tárgyában működött vegyes bizottság azon nézetét, hogy a fizetésre 420 frt., szálláspénzre pedig ebből 180 frt fordítassék.

2. Ezen 600 frt az Eklézsia pénztárába az államsegély utalványozására a kormányilag megszabott, vagy megszabandó részletekben lesz beszolgáltatandó.

3. A kolozsvári Eklézsia II. od papját szabadon választja, az egyházi feyelmet az egyházi törvények szabályozván; a papi kötelesség s ebből fejlődő viszonyok az eklézsia s illetőleg a püspökség hatáskörébe tartoznak.

4. Ha az Eklézsia választása U. G. és K. F. akademitá pap és tanárjelöltek valamelyikére, mint a papságra és tanárságra képe sültekre esik — ez esetekben az egyházi főtanács beleegyezik abba, hogy a kolozsvári főtanodánál ürességben levő tanárság felével, vagyis a féltanársággal is — úgy mint az első pappal is az esetben, a vegyes bizottság vélekedése szerint a választandó *másodrendes pap* megbizassék. E szerint az egyszersmind féltanárrá leendő másodpap a tanításért a közpénztárból féltanári fizetést azaz 210 frtot, fizetési pótléku 60 frtot, együtt 270 frtot veend.

5. Ezen intézkedés folytán a kolozsvári főtanoda mellett megürült tanári állomás ezuttal ürességbe maradván, az egyházi képviselő tanácsra bizatik, hogy a fenmaradó téltanárság ellátása felől 270 frtra menő féltanári fizetés és pótléka ide fordításával ideiglenesen intézkedjék, valamint megbizatik azzal is, hogy azon esetben, ha a *másodpap* nem az előbbi pontban nevezett egyénekből választatnék, a betöltetlen maradó egész tanárság ideiglenes pótlásáról az 540 frtra menő egész tanári fizetés és pótléka felhasználásával — belátása szerint — ideiglenesen gondoskodhassék, nem lévén ez esetben is kirekesztve a választandó másodpappnak a féltanárságra leendő alkalmaztatása. Stb. stb.“

E leirat után a második rendes pap azonnal meg is választott a 4. pontban megnevezettek közül U. G. személyében.

A 3. pont rendelkezésének megfelelően pedig 1869. oct. 5.-én az eklézsia szükségesnek látta az ujonnan szervezett papság tárgyában a következő határozatokat tenni.

1. A másodpapság eddigi szervezete megszüntettétvén és a helyett egy másik rendes papság állittatván fel, folyó év szeptember havától kezdődőleg mindennemű papi szolgálatok teljesítése a két rendes pap kötelessége leend, egyenlőleg osztván meg maguk között a szolgálatot; a maga hetén mindenik teljesítsen minden papi kötelességet, ide értve az istenes temetést és urvacsora osztást is. A keresztelés, esketés és temetésre nézve azonban ezután is meg

marad a híveknek az a joga, hogy úgy a két rendes pap, mint a kolozsvári felszentelt tanárok közül bármelyiket elhívassák.

2. Az adminisztracio a szolgálati időnél fogva idősebb pap kötelessége leszen, ki mint ilyen, egyszersmind az eklézsia első rendes papja; e pontban elősorolt szolgálatai díjazásául pedig kapja az egész canonica portiót.

Legujabban az 1909 augusztus 29—31 napjain tartott rendes Főtanács 86,909. jkvi sz. határozata értelmében (jkv 182 lap) Kolozsvárt a városi felső tanintézetekben való vallástanítás céljából hitoktatói állás lett szervezve és ez az állás a kolozsvári eklézsia II.-od papságával kapcsolatos össze.

II. Iskolamesterek, népiskolatanítók és énekvezérek választása és rendelése.

19. §. Az iskolamesterek választása és reudelése, — a mennyiben ezek az eddigi módon felekezeti iskolánál vannak alkalmazva, s jövőre csak ezek nevezetnek iskolamestereknek — a lelkészek választását és kirendelését szabályozó e törvény szerint történik. A mennyiben a presbyterium nem tudna 3 vagy legalább két jelöltet állítani, a 6. §-ban megállapított módon történik az eljárás.

Az iskolamesterek minősítésüül, ha megelőzőleg nem voltak hasonló alkalmazásban, a néptanítói oklevél szolgál.

20. §. E törvény szerint választatnak és rendeltetnek a felekezeti iskolák másod, esetleg harmad tanítói, illetőleg tanítónői is.¹

21. §. A mely eklésia iskoláját községivé változtatta, vagy változtatja, tehát maga felekezeti iskolát nem tart, s a községgel oly szerződést kötött, hogy a községi tanító, vagy segédtanító unitarius vallásu, s mint ilyen egyszersmind énekvezér is legyen, az eklésiában, a községi tanítónak vagy segédtanítónak énekvezérré leendő kirendelése az esperes felterjesztésére ez alapon történik a püspök által.

22. §. A mely eklésia sem felekezeti iskolát nem tart, sem a községgel a községi iskolára nézve a tanítót illetőleg semminemű szerződési viszonyban nem áll, tehát tulajdonképen csak énekvezére (kántor) van, ennek megválasztása és elrendelése szintén a 6. §., illetőleg a 19. § ban megszabott módon történik.

E törvény életbeléptetésével az E. K. Tanács, végrehajtásával a főtisztelendő Püspök ur bizatik meg. *Dániel* Gábor, főgondnok. *Ferencz* József, püspök. *Nagy* Lajos, egyh. főjegyző.

306/1889. E. K. T. Jelen törvény az 1890. év januárius 1-ső

¹ E rendelkezésre tekintettel fölösleges volt a később keletkezett U. E. T. 108. §-ba fölvenni azt a rendelkezést, hogy a jelen 49 889. ft. szám alatt hozott törvény „a tanítónök választására és rendelésére is kiterjesztetik“.

napján lép életbe. Az unitáriusok E. K. Tanácsának Kolozsvárt, 1889-ben október hó 27-én tartott üléséből. *Ferencz* József, unitarius püspök. *Kovácsi* Antal, közigazgatási jegyző.

A belső emberek választására és rendelkezésére vonatkozó, szöveg szerint közölt régebbi és fokozatosan fejlesztett egyházi törvényeink nem állanak a tiszta presbyteri egyházszerkezet elveivel összhangban, de nem is szabad felednünk, hogy egyházunk alkotmánya kezdettől fogva a zsinat-presbyteri rendszeren épült föl, mely a zsinatnak főtartott jogokból sokat ruházott át a püspökre. Így az egyház legfőbb egyházi tisztviselőjének: a püspöknek a belső emberek rendelése körül biztosított jogát egyház-alkotmányunk szellemével összeegyeztethetőnek tartom.

A törvények jóságát nem azok grammatikailag hibátlan szövegezése, sem pedig a törvényszerkesztés fejlettebb technikája döntik el, hanem az a szellem, a melyet annak alkalmazói belé visznek és az alkalmazás által a közönségbe beoltanak.

Belső emberi választási törvényünk találó jellemzésére legyen szabad *Ferencz* József unitarius püspök fölfogását idéznem, a ki ezt mondja:

„Nem állítjuk, hogy közigazgatási és törvénykezési formáink mindenben megfelelnek az újabb kor közigazgatási és jogi elméleteinek, de az elméleteket a gyakorlati élet gyakran kineveti. Különbözik egyházi törvényeinket a szükséghez képest módosítani és változtatni, vagy egészen újakat hozni a főtanács joga és kötelessége lévén, annak bölcsességétől függ megfigyelni az idő és kor kívánalmait, hogy az apostol szerint: mindenképpen és jó renddel legyenek“.¹

Ezek után a légrészletesebb összehasonlításokba is belebocsátkozhatnám, azonban amint a francia, német, angol stb. jogrendszerek nem szolgálhatnak alapul annak megítélésére, hogy a magyar és más jogrendszerek az illető nép viszonyainak mennyiben felelnek meg és mily mérvben elégítik ki a kívánalmakat, épp úgy nem vélem célravezetőnek a külföldi pro-

¹ Unitárius Kis Tükör. Kolozsvárt, 1900. 178 lap. Jelezni kívánom azonban, hogy pl. házassági eljárásunk az újabb kor kívánalmainak mindenképpen megfelelő volt a legkiválóbb juristák nézete szerint is és valóban is.

testáns, vagy a magyarországi protestáns egyházak választási törvényét mintaképül oda állítani.

A mi egyházi törvényeink tehát csak a mi szerény és szűk keretekben mozgó viszonyaink szemlélésével bonczolhatók és vizsgálhatók.

De, hogy a jelenlegi rendszer felett folytatott eszmeeserek tárgyilagos alapokra helyeztessenek, szükségesnek tartom a mi egyházi szervezetünkhöz leghasonlóbb egyházi szervezetek választási törvényeire röviden kiterjeszkedni.

A) A magyarországi ev. ref. egyház alkotmánya (II. törvényezikk) szerint: ¹

Megüresedett (vagy ujonnan szervezett) rendes lelkészi állomások *meghívás* vagy *pályázat* útján töltenek be (87).

I. Meghívás útján csak abban az esetben tölthető be a megüresedett lelkészi állomás, a) ha az *összes jogosult választók* általános többsége írásbeli beadványban a meghívás útján való lelkészválasztást kívánja és a meghivandót megnevezi,

b) vagy a presbyterium *összes* tagjainak általános többsége a közhangulatra támaszkodva, határozatilag kimondja.

II. Pályázat esetén a püspök az egyházkerületben megjelenő egyházi lapban a pályázatot (részletezve a javadalmat is) közzéteszi. A pályázat eredményében az esperes a (17. §.) bizottsággal eljárva, a jogosult pályázókat választhatóknak jelenti ki és a névsort a gyülekezetben közhírré teszi.

A választók a jogosult pályázókat ezek szolgálati helyén, saját költségükön, meghallgathatják, de csak rendes isteni tisztelet alkalmával. A jelölt szolgálati helyén kívül való szónoklat tartása az illetőnek a választásból való kizárásával jár.

Ha tiz választó szavazást kíván, az feltétlenül elrendelendő; ellenkező esetben közfelkiáltással történhetik a választás.

A szavazás titkosan, szavazólappal történik.

Az *általános többséget* nyert jelölt megválasztottnak jelentetik ki.

Ha a szavazatok többfelé oszlottak: a legtöbb szavazatot nyert *két jelöltre* új szavazás rendelendő el.

A lelkészválasztás csak akkor jut érvényre, ha az esperes

¹ Egyházi törvények a magyarországi református egyházban. 1907. Debreczen.

annak lefolyását törvényszerűnek találja, vagy panasz nem adatik be.

III. Lelkészválasztás történhetik csere útján is.

B) A magyar ágostai evangélikus egyházjog szerint — az 1891/4. évi budapesti evangélikus országos zsinat által alkotott egyházi alkotmány alapul vétele mellett — a papválasztást nem tekinthetjük egységesen szabályozottnak.

A részletekre is kiterjedő tanításokat Mikler alapos egyházjogában találjuk.¹

A bányai, dunáninneni, dunántúli és tiszai egyházkerületek lelkészválasztási jogát az egyházalkotmány mellett részleteiben a kerületek lelkészválasztási szabályrendeletei állapítják meg, a melyek egymástól az elvi alapok tekintetében is eltérnek.

A rendes lelkészi hivatal megüresedésének esetei: a lemondás, elhalálozás, kilépés, nyugdíjazás és elmozdítás.

A betöltés módjai: pályázattal összekötött választás, meghívással összekötött választás és csere.

1. a) a bányai és tiszai kerületekben a megüresedett lelkészi hivatal csakis pályázat útján töltendő be.

A dunáninneni kerületben a pályázathirdetés csak rendkívüli esetekben alkalmazható.

A dunántúli kerület lelkészválasztási szabályrendelete a részletkérdésekkel nem foglalkozik.

b) A jelölés és próbaszónoklat tekintetében is az egyházkerületekben eltérő intézkedések állanak fenn.

A tiszai, bányai és dunáninneni kerületekben a választó egyházközség közgyűlése, esetleg az egyháztanács a pályázók névsorából hármat és az egyházmegyei elnökség még egyet jelölhet az állásra.

A dunántúli kerületben a megüresedett lelkészi hivatalra a jelölhetőek közül a *püspök kettőt* és az egyházközség megint kettőt jelölhetnek. Ez utóbbiak a jelölhetés ellenőrzése végett a püspökhöz fölterjesztendőek.

Mind a négy kerületben a szabályrendeleteik szerint jelölt egyének közül az egyházközség közgyűlése választani köteles.

¹ Dr. Mikler Károly: Magyar evangélikus Egyházjog. Budapest, 1906. Az önkormányzati igazgatásban szerzett jártasságánál fogva a fontos gyakorlati szempontokat kellő érzékkel emeli ki.

A *próbaszónoklat* a jelölteknek nem joga, hanem csak a kijelölők tetszésétől függő közelebbi megismerési mód.

Az esperes meghívása nélkül és saját költségén bárkinek próbaszónoklatra menni, vagy a felvett útiköltséget visszatéríteni szigorúan tiltva van.

A próbaszónoklat költségeit az egyházközség pénztára fedezi.

A dunántúli kerület lelkészválasztási szabályrendelete szerint a próbaszónoklat tilos; kivételes esetekben az egyházkerület elnöksége megengedheti.

A *választás* a tiszai kerületben *csak nyilvános*; a többiekben *titkos* is lehet.

2. *Meghívás.* A dunáninnen kerületben a lelkészi hivatal megüresedése esetén: 1. az esperes hozzájárulásával az egyházközség közgyűlése meghívhat oly választásra jogosultat, a kihez bizalma van; 2. meghallgathat egyes lelkészeket; 3. az esperes is ajánlhat egyeseket az egyházközségnek és 4. az esperes a nála jelentkezőket az egyházközségnek figyelmébe ajánlhatja.

Ezekből történik a jelölés és választás.

A bányai kerületben az egyháztanács a meghívandó lelkész nevét az esperes útján az egyházkerületi elnökségnek bejelenti és a megválaszthatóságnak elismerését kéri.

A közgyűlés az ily jelöltet csak a szavazatok $\frac{2}{3}$ -ával választhatja meg.

3. *Cseréhez* a cserélni kívánó lelkészek szándékán kívül szükséges, hogy az egyházközségek szabályos választás útján beleegyezzenek és hogy ezt az egyházmegyei elnökség megerősítse.

C) Az erdélyrészi ágost. ev. egyházban a papválasztásról az alkotmány VIII. fejezete intézkedik.

A papi állás üresedésbe jön:

- a) a pap elhalálózása által;
- b) annak nyugalomba helyezése,
- c) az állásról való lemondás,
- d) egy más község plébániájába való meghívás és bevezetés és
- e) jogerős egyházjogi ítélet által.

A választás a megyei consistorium által az üresedés napjától számítandó 25 nap múlva összeállítandó *jegyzék* alapján történik.

Az üresedés azonnal közhírré teendő s eme közzététel alapján *kell jelentkezék annak, a ki az állást elnyerni óhajtja.*

A pályázók jegyzékébe az is fölveendő, a kit az egyház-község óhajt.

A jelöltek nevei a hallgatóság előtt háromszor fölolvassandók és a *szavazás a templomban történik.*

A választási aktus a germán fajt jellemző pedanteriával és komoly ünnepélyességgel megy végbe.

A választási visszaélések szigoruan vannak szabályozva és a jelölt, ha ellenük vét és ez beigazolást nyer, papi állomásra soha nem választható többé.

A vázlatosan ismertetett papválasztási törvények arról győzhetnek meg, hogy az unitarius egyház papválasztási törvénye elég tágkörű befolyást biztosít az egyházközségeknek a leendő papjok megválasztására nézve.

Szerény nézetem szerint a mi kicsiny egyházunkban a jelenlegi törvény némi változtatással még hosszú időre megfelelő lesz.

A presbyteriumnak biztosított jelölési jog gyakorlása szempontjából a 6. §. rendelkezését azzal találnám helyettesítendőnek, hogy a jelölő gyűlés napjáig az espereshez beadandó pályázati kérdésben — pályázat hirdetésén kívül — minden választásra jogosult jelentkezhetnék jelöltetése céljából és ebben köteleznék magát az állás elfogadására is. Pályázati kérdés nélkül senkit sem lehetne jelölni.

Jelentkezők hiányában biztosítanám a jogot a közgyűlésnek, hogy a további intézkedés, vagy paprendelés céljából a püspöknek fölterjesztést 'egyen.

A legtöbb szavazatot nyert 2 jelölt közül való kirendelési jogot jövőre is fenntartandónak vélem, mert a püspöknek biztosított eme discretionarius jog nálunk üdvösnek bizonyult.

Kivételes rendszer áll fenn a kolozsvári, kereszturi és tordai lelkészválasztásra nézve. A tordai iskolánk megszűnése folytán a tordai pap választására vonatkozó kivételes intézkedés most már megszűntnek tekintendő, úgy, hogy jövőben itt is az általános szabályok fognak alkalmazást találhatni.

A kolozsvári és kereszturi pap választásánál azonban az eklézsia papválasztási jogának *kétszeres* korlátozását jövőre nézve túlszigorunak tartom.

A kijelölési jog ugyanis az E. K. Tanácsnak van fönn-tartva és a választás után is a püspök kirendelési joga 3 legtöbb szavazatot nyert jelöltre nézve épp oly korlátlan, mint a többi egyházközségekkel szemben.

Gondolatom szerint ez akként volna módosítandó, hogy a püspök több jelölt közül a szavazatok általános többségét elnyert jelöltet megerősíteni köteles volna; a szavazatok más-ként való eloszlása esetén pedig a két legtöbb szavazatot nyert jelölt között azonnal új választás volna tartandó s a többség-hez jutott jelölt a választás szabályszerűsége esetén megerősítendő volna.

Abban a véleményben vagyok, hogy a számra nézve nagy protestans egyházak is a felettes hatóságoknak biztosított jelölés jogán oly korlátokat állítottak föl az egyházközségek szabad választási jogával szemben, hogy a mi egyházi törvényünk a választás tekintetében — a kolozsvári és kereszturni papi állásoktól eltekintve — a legszabadabbnak mondható. A püspöknek biztosított jogot az egyházközség presbyteriumát megillető korlátlan számú föltétlen jelölési jog kellően ellensúlyozhatja és bizom a jövőben is, hogy egyházunk élén oly főpásztor fog állani, a ki minden egyházközség és egyházunk érdekét fölül tudja helyezni a magánérdekeken.

A mi kicsiny egyházunkban a helyes kormányzáshoz tartozik az is, hogy a hivatásos papok azon a helyen legyenek értékesíthetők, a hol tehetségüknek megfelelőleg a köznek a legnagyobb szolgálatot tehetik. Ezt pedig a helyi viszonyok ismeretén fölül alig emelkedő egyházközségek teljes korlátlan-sággal kevésbé hivatottak elbírálni, mint az egész egyház irányításáért történelmileg is felelős egyházfő.

DR. TÓTH GYÖRGY.

Dávid Ferencz ünnepélyt megnyitó ima.¹

Egyedül imádandó Isten! Mindenható és mindenütt jelenlevő Lélek! Mi Atyánk! kit fenn ragyogó magasság, itt alatt mélység leborulva tisztel, szent tisztelettel, lelkünk hálaérzelmeivel hajlunk meg mi is előtted, hogy áldjunk és magasztaljunk tégedet megszámlálhatatlan jótéteményeidért, melyekkel teljes a menny és föld. Mély hálaóra indit minket irántad ez alkalommal különösen gondviselésed, a melyben mindenekre kiterjedő szereteted mellett abban is részesítet az emberiséget, hogy időről-időre nagyobb világosságot, több fényt árasztasz szellemvilágába s ezzel fokokként mind tisztább ismeretedre juttatod.

Tudjuk, oh Uram! hogy némi sejtelve mindig volt az emberiségnek rólad, a mióta a körülte folyó dolgokról és tüneményekről értelmi erejével, habár csak halvány fogalmakat is szerezni kezdett magának. De mennyi homály, babona és vakhit tapadt e fogalmakhoz, amíg tetszett neked egy nép kebelében, a mely már tisztultabb felfogással birt rólad; egy férfiuban, a názárethi Úr Jézusban meggyújtani azt a szövétnekét, a melylyel ő a világnak világossága lehetett s lett is mindazoknak, a kikhez e szellemi fény kisebb-nagyobb sugarakban eljuthatott.

Oh, mert valamint a te égi napod, világosságnak szent Atyja! egyszerre nem világosíthatja meg a földnek minden részét s gyakran fellegek is tornyosulnak elébe: szintúgy a hit világában, az Úr Jézusban támadt szellemi nap fénye is, még ma is, az emberiségnek csak egy kis részéhez jutott el s itt is már kezdetben a félreértésnek vagy szándékos félremagyarazásnak számtalan felhője homályosította el azt, annyira, hogy már-már azon sötétségbe jutottak vissza az emberek, a melyből a názárethi kivezetni igyekezett őket. De te, Uram sohasem hagytad magadat tanubizonyosság nélkül és hogy az igazság megcsufoltassék. Időről időre támasztasz reformá-

¹ Mondatott szül. 400-ik évfordulóján 1910. aug. 20-án Kolozsvárt.

torokat, a kik az Ur Jézus és az ő apostolai által hirdetett evangéliumi igazságokra mind tisztább fényt derítsenek s őrt álljanak a hit és lelkiismeret szabadsága mellett, mely legdrágább kincse az embernek.

Szerető szent Atyánk, Istenünk! egy ily reformátornak emléket megünnepelni gyűltünk mi egybe ezuttal, születésének 400-ik évfordulója alkalmából s lelkünknek szent örömeivel áldunk téged érette, a ki a hit és lelkiismeret szabadságának egyik nagyemlékü szószólója, a hitujításnak egyik kiváló munkása volt hazánkban és a kinek egyházunk megalapítását is köszönhetjük. Mert tőle tanultuk meg mi téged csak egy személyben imádni, miként ezt az Ur Jézus is tevő. E tanáért őt elitelték ugyan s egyházunk is sok üldöztetésnek volt kitétetve, de a te kegyedelméből Uram, az üldöztetések között is nemcsak megtartattunk, hanem ma, miként ez ünnepély is tanusítja, egyházunk iránt más egyházak is azzal a tisztelettel viseltetnek, a mivel kölcsönösen tartozunk egymásnak, s vallásunk hazánk határain kívül is mind több elismeréssel és rokonszenvvel találkozik; sőt hitsorsosaink is vannak a legmiveltebb népek között, a kik meglepő szép számban jöttek el a messzi távoból is, hogy ez emlékünnepélyben velünk részt vegyenek s annak jelentőségét részvétükkel emeljék.

Midőn mindezekért ismételten a legmélyebb hálával áldozunk neked, mennyei szent Atyánk, egy örök Istenünk, egyszersmind gyermeki bizalommal kérünk, terjeszd ki atyai gondviselésedet továbbra is kicsiny egyházunk felett s ne hagyj megszegyenülni reményünkben, a melylyel annak jövőjén csüngünk. E végett tégy minket is az igazság keresésében és hirdetésében oly fáradhatatlanokká és bátrakká, mint volt az Ur Jézus példáját követve az is, a kinek születésére ez emlékünnepélyt szenteljük. Mert ki merne azzal dicsekedni, tartozzék bármely egyházhoz, hogy ő már az igazság teljes ismeretében van, avagy nem inkább azt kell-e mondanunk az apostollal: *„Nemhogya ezélt már elértem volna, hanem igyekszem azt elérni“*. Pedig ezt csak megközelítenünk sem lehet, ha vizsgálódásainkban bár a legbölcsebbek által századokkal ezelőtt megállapított hitformák akadályoznak is meg, ha szemet hunyunk és bedugjuk füleinket újabb meg újabb kijelentéseid előtt. Mert te ugyan magadban, Uram, változhatatlan vagy, de az emberek előtt szüntelen fogsz változni, azoknak miveltsége, felfogása, tisztább vagy homályosabb látása, nem egyszer önző érdekeik szerint. Ezért

a hitre nézve mindig lesznek különbségek ezután is, de annak az országnak, a melyet az Ur Jézus akart megalapítani a földön és így a keresztény vallásnak is, nem a hitformák szolgálnak alapjául, hanem a szeretet. Ezt tette ő annak központjául is, midőn a törvény és próféták összes írásait eme két parancsolatba foglalta egybe: *Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből és minden erődből és szeressed felebarátodat, mint magadat.* Tanítványainak is ismertető jeléül a szeretetet tette, ezt mondván: *„Arról ismernek meg az emberek, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek“.* Vajha azért a hit világában terjedő világosság növekedésével a szeretet melege is növekednék keblünkben. Vajha a szeretet vezetne mindnyájunkat az igazság keresésében és hirdetésében szintúgy, mint másnemű kötelességeink teljesítésében, a melyek családi és társadalmi, polgári és nemzeti életünkben reánk várnak. Mert csak úgy megy teljesebbé, a miért mindennap imádkozunk, hogy jőjjön el a te országod. Erre segíts minket szeretetnek kimeríthetetlen kutfeje, mi édes Istenünk! a te szent lelkednek ereje által ez emlékünnepegy által is. Szent fiad, az Ur Jézus nevében, hallgass meg könyörgésünkben.

Mi Atyánk stb.

FERENCZ JÓZSEF.

Dávid Ferencz ünnepélyt megnyitó beszéd.¹

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

Ünnepelni gyűltünk ide! Megünnepelni a nagy Dávid Ferencz-
nek 400-ados születését. Eljöttünk, hogy emlékét felújítva, nemes
alakja megjelenjék előttünk; mert kell, hogy szívünk, értelmünk
felfogja a kötelességteljesítés ezen vértanuját, kit hitünk áldozatául
szemelt ki a gondviselés.

Gondoljuk el, mi volt szomorú története . . .

Állítá és lelkében meggyőződéssé vált, hogy senkit hitében
bántani nem szabad, mert a gondolat szárnyait megkötni nem ada-
tott emberi hatalomnak. „A hit Isten ajándéka!” — mondá és a
hitét elvenni nem engedé.

S jövének a poroslók és börtönbe veték a hivatalos hatalom-
mal szembeszállni merészkedőt: mert állítá, a mit hitt, hogy Krisztus
nem Isten, mert Isten csak egy van, ki egyedül örökdik felettünk,
fönn a mennyekben. Ez volt egyetlen bűne, amiért örökké tartó
rabságra ítéltetett.

A fejedelem, környezete és mindenki, ki a fejedelmi kegy
kisugárzásából várja boldogulását, háttat fordít neki, azelőtti barátja,
Blandrata is otthagyja, nem marad más hű hozzá, követni elveit,
tanításait — és mert léleekben egyek vele — lemondani készek
minden anyagi haszouról, társadalmi kitüntetésről, előmenetelről —
csak ti maradtok még hű hozzá — ti kicsiny sereg, szeretett uni-
tárius hitrokonaim, testvéreim.

Az elismerést eljárásokért szivetekben hordjátok. Ez elég
jutalom nektek.

Dávid Ferencz megérdemli, hogy emlékének áldozunk, jelle-
ménck és szellemének nagysága miatt.

Három dolog van, a mi az emberek nevét fentarthatja. Ha

¹ Mondatott szül. 400-ik évfordulóján 1910. aug. 20-án Kolozsvárt.

olyat alkotnak anyagi téren, a mi megkönnyíti követőiknek a megélhetést; ha eszméikkel a gondolkodásnak új irányt adtak s azt a késő nemzedék átveszi és hirdeti és végül, ha életükkel például szolgálhatnak az utókornak.

Dávid Ferencz közgazdasági dolgokkal nem foglalkozott; de utóbbiakban mindkét irányban nevét kitörülhetlenül bejegyezte az unitárius történelem lapjaira, a hitujítás korszakán hazánkban. Ezt el kell hogy ismerje mindenki, ha működését elfogulatlanul bírálja.

És annál nagyobb kell hogy legyen az elismerés és tisztelet emléke iránt a mi részünkről, kik vallásának követői, szelleme hagyatékának örökösei vagyunk.

E kötelességünknek teszünk eleget, midőn megőrizzük emléket és átadjuk gyermekeinknek, unokáinknak, nemzedékről-nemzedékre, hogy az világitson be fényével a jövő korba. Ez által nemcsak irányában érzett hálánkat rójjuk le, de unitárius hitünket is erősítjük és biztosítjuk. Mire pedig szükség van az unitárius hitelvek belbecse és az általános keresztény életre való jótékony befolyása miatt. Mert tiszta igazság az, (amint azt Ferencz József unitárius kis tükrében olvastam), a mit az amerikai püspöki egyház egy tagja, dr. Newton Herbert mond: „az unitarizmus valódi munkásságát nem az évkönyvekből kell tanulmányozni, nem is statisztikai eredményekből kell megnézni. Missiója a gondolatok folytonos hatásában keresendő, melyeket mozgásba hoz; és azokban az elvekben, melyeket széthintett az orthodox kereszténység nagyobb testületeiben“. Továbbá ugyanott egy nem unitárius vallású író, dr. Putman így nyilatkozik:

„Az unitarizmus ereje elvei terjesztésének hatalmában áll, a mely csaknem felülmulja felekezeti korlátait és mint a levegő, mindenüvé elhat. Az unitarizmus, mint testület, igen kicsiny, de mint kovász nagy és mindenütt jelenvaló. Mint szervezet gyenge, de mint befolyás ellenállhatlan“.

Menjünk hát csak előre -- férfias kitartással -- a gondviselés által számunkra kiszabott úton azon tudatban, hogy nemes és az emberiségre nézve hasznos munkát végezzünk.

És most üdvözölni kívánom, ünnepi zsinati főtáncunk nevében, tisztelt vendégeinket.

Elsősorban a nagyméltóságu m. kir. kormány képviselőjét: méltóságos galánthai gróf Esterházy Kálmánt, Kolozs megye és Kolozsvár sz. kir. város főispánját.

Megengedik, hogy szóljak azután angol és amerikai hitrokonnaink küldötteihez, kik oly messzi földről jöttek el hozzánk. Ezelőtt 14 évvel Budapesten, 1896-ban is nekem jutott a szerencse, hogy Önöket egyházunk nevében üdvözöljem, az ottan, hazánk fennállásának ezeréves emlékére tartott nemzetközi unitárius konferencián. Azóta hazánkban és az Önök hazájában is sok minden megváltozott, — a mi nálunk állandóan megmaradott és a mely idők folyamán mindinkább erősödik, az a szeretet és hála érzete, melyet Önök iránt érezünk. Hálaérzéssel gondolunk arra, hogy Önök pénzügyi nagy szorultságaink közepette segítségünkre jöttek. Az Angliából jött segélyösszegek, az amerikai Richmond-család 10.000 forintos alapítványa és hogy körükbe menő ifjainkat és leányainkat mindig oly barátsággal és szeretettel fogadták, mindezen tények csak az igaz hála érzését válthatják ki keblünkben és mint álló fénylő csillagok rezgenek minden magyar unitáriusnak lelki szemei előtt, midőn tengerentuli hitrokonnaira gondol.

Szívünk melegével köszöntöm Önöket, hazánk protestáns egyházainak küldötteit. Igazolva megjelenésükkel — hogy azon testvéri szeretetet, melyet mi Önök iránt érezünk, viszonzni kívánják. Testvérek vagyunk mi a hitben, legyünk azok mindig az életben is. Elveinkért való harczaikat megvívták az ősök, hol simább, hol darabosabb modorban. Azokra nem kívánunk visszaemlékezni — keblünkben mindazokból a szeretet maradt meg, mely szívünk érzésének mostani önkénytelen megnyilatkozása.

Nemkülönben igen szívélyesen és mély tisztelettel üdvözlöm a róm. kath. egyháznak tisztelt küldötteit; továbbá mindazokat, kik saját személyükben, vagy mint valamely társulat megbizottai, szivesek voltak meghívásunknak eleget tenni, a kik kegyeskedtek ezáltal minket megtisztelni és ünneplésünk fényét emelni.

És végül hitrokoni szeretettel üdvözlöm Önöket, a méltóságos és főt. Zsinati Főtanács nevében, szent vallásunk követőit, kik hazánk közeli és távoli részeiből itten megjelentek. Kívánom, hogy ez ünnepi összejövetelünk, az abban hallott beszédek, midőn figyelmünket Dávid Ferenczre felhívják, keltsék fel Önökben is a tisztelet és elismerés érzetét irányában és szolgáljon az egyszersmind vallásosságuk és hithűségük gyarapítására.

Ezzel mai ünnepi zsinati főtanácsunkat megnyitom.

BR. PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN.

Dávid Ferencz ünnepélyt bezáró beszéd.¹

Dávid Ferencz születésének négy századik évfordulóján, ez ünnepélyünk az ő szellemének van szentelve. A lánglelkű hit-tisztító és világos elméjű vallásalapító ama szellemének, a mely a magyar unitarizmust életre keltette, fentartotta s fejlődésében tovább vezette. Ama szellem dicsőítésének szól, a melynek fejlesztő és építő ereje, századok viharai között megedzve és megtisztulva, mind inkább behatolt a közérzületbe s az elmék gondolatkörébe.

E szellem megnyilatkozása volt ama csodálatos kornak, a midőn a lelkekben felkelt a vágy tisztultabb evangéliumi hit után s a hit igazságainak a kutatása megindult.

Dávid Ferencz a lelkek e harcában, eme vallási mozgalmak közepette, éles látással és bátor szívvvel, a biblia szilárd alapjára helyezkedett s a keresztényi hitet a régi tisztaságába törekedett visszavezetni. A hit igazságainak keresésében csak az értelem szavát és az erkölcsi érzés sugallatát fogadta el. Kizárt abból minden hagyományt, tekintélyt és addigi dogmát.

Ezzel megjelölte a keresztényi hit tisztaságának az útját. Felszabadította az emberi gondolatot és lelkiismeretet. Tért engedett a szellem szabad vizsgálódásának és fejlődésnek. Biztosította a hitbéli meggyőződést és a lelkiismeret nyugalmát.

A hit világból ez irányt többé félre tolni nem lehetett. Éppen úgy, mint az iránytűt, a melyet ha kimozdítunk is helyéből, abba mindig visszatér. Ilyen az általa elfoglalt tiszta bibliai alap. Ez ama biztos egyenes út, a mely a hit igazságai felé vezet.

Ezen az úton ismertette meg velünk az egy igaz Istent, a világ teremtőjét és fentartóját, az emberi elme fejlődésének, a szív érzéseinek, minden jó és nemesnek örök kutforrását: Istent, „kit a bölcs lángesze föl nem ér, csak titkon érző keble óhajtvá sejt”. Megismertette velünk az evangéliumi Jézust, Isten fiát, mint embert

¹ Mondatott szül. 400-ik évf. 1910. aug. 20.-án Kolozsvárt.

és testvérünket, példaadónkat és tanítómesterünket hitbeli megigazulásunk és üdvösségünk keresésében, s általa tanított meg Krisztusi szeretetre s hitbeli türelmességre. — Ő ismertette meg velünk a Szentlelket, mint vallásos ihlettségünk érzetét, melylyel magunkba szállva és fölemelkedve, közelebb jutunk mennyei atyánkhoz.

Ezekben található fel tanításának az a tisztasága, a hitnek az a világos fénye, a melyet a szentírás alapján hirdetett. Mert az emberi léleknek megnyugvást csak az adhat, a mit elméje felfogni bír s erkölcsi érzése helyesnek talál. A gondolkozó elmét s a lelkiismeretet, rejtélyes dolgok nem nyugtatják meg. „Nincs nagyobb esztelenség, sőt lehetetlenség, — mondja Dávid Ferencz — mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet és a lelket, a ki felett hatalommal csak teremtője bír“. A hitbeli igazságokat döntő fórumok kijelentései nem határozhatják el, mint a polgári igazságokat. Az igazság a hitben mindenkire nézve abban áll, a mi elméjét, szivét, lelkét megnyugtathatja, Istenével kibékítheti. Pál apostol szerint: „Kicsiny dolog az, ha emberi ítéllettel megítélnek minket“. (I. Kor. IV. 3.) Egyik vallás sem tekintheti magát a hitbeli igazságok kiváltságos letéteményesének.

A megindult hitujítás folytán megtartott hitviták a hitbeli igazság kérdését nem is dönthették el.

Erdély szabadságszerető, felvilágosult rendei, egy korát messze túlhaladó, fenkölt gondolkozású bölcs fejedelem — János Zsigmond -- alatt, ezt hamar belátták s kimondották, hogy: Hitbeli meggyőződését senkire ráerőszakolni, valakit hitéért bántani nem szabad. Kiki azon hitet vallhatja, a mely neki tetszik, mert „Az hit Isten ajándéka, ez hallásból léssen, mely hallás Isten ígéje által vagyon“ (1568.) továbbá kimondották, hogy „az Isten ígéje mindenütt szabadon predikáltassék, a konfessioért senki meg ne bántassék, se predikátor, se hallgatók“. (1571.)

Ime, Erdély szabadelvű törvényhozásában a hit és lelkiismereti szabadságnak, Dávid Ferencz szellemének a megnyilatkozása, oly időben, midőn egész Európán át a vallási türelmetlenség vihara zuggott végig.

Az akkori kor felfogása ily szabad szellemre még nem volt előkészítve. Ezért az erdélyi törvényhozásban is némi visszaesés mutatkozott. Mert habár az ország szabadgondolkozású törvényhozói százados küzdelmek között is mindig fentartották a négy bevett vallás (r. kath., ev. luth., reform. és unitárius) szabadságát, azon-

ban kimondották, hogy további hitbeli ujitást — innovatiót — nem engednek meg.

Ezzel a hitbeli szabad fejlődést a négy bevett vallás hitelvi keretei közé szorították.

Az anyaországban a vallásszabadság lassabban haladt előre. Az unitárius vallás csak az 1848. XX. t.-cz. által nyert elismerést s a többi bevett vallásfelekezettel egyenlő jogosultságot és viszonosságot.

Később azonban a magyar törvényhozás vallási kérdésekben megnyitotta kapuit az újabb korszellemnek. Az 1895: XLIII. t.-cz. kimondja, hogy mindenki szabadon vallhat bárminő hitet vagy vallást s azt külsőképpen is kifejezheti s bármely hitet vallók egyházzá is alakulhatnak. Feltétel azonban, magasabb állami tekinteteből, hogy tanaik állam vagy nemzetellenes irányzattal ne birjanak s az állami törvényekkel és közerkölcösökkel ellentétben ne álljanak.

A magyar törvényhozás ez állásfogalása megfelel a régi erdélyi országgyűlés fennebb említett szabad szellemű felfogásának.

Elismeri a hitbeli és lelkiismereti szabadság jogosultságát. Proklamálja a szabadelvűséget a vallásban. Dávid Ferencz szelleme ebben kiengesztelődést találhat.

A nemes gondolkozású vallásalapító szellemének a jelentősége azonban főleg abban áll, hogy ez a szellem, a vallásos szabad vizsgálódás és haladásnak szelleme ma már az egész keresztény világban megnyilatkozott. Nem lehet ugyanis észre nem venni, hogy újabb időben mindenfelé a társadalomban bizonyos közönyösség mutatkozik az olyan vallásos tanok, dogmák és rendszerek irányában, a melyek annak a kornak, a melyben keletkeztek, a műveltségi fokán állottak, gondolatvilágát kielégítették, érzületének megfeleltek, de a mai fejlettebb korban a lelkekben nem találunk visszhangra.

Ez azonban csak muló jelenség lehet, mert a vallás örök igazságai, mélyebb problémái, az emberi gondolkozásnak maradandó tárgyai, a melyek elől elzárkózni nem lehet, mivel azokra az emberi élet mindig visszavezet. Már is mind jobban mutatkozik a társadalomban ennek az igazsága. A közönyös magatartást, a mélyebben gondolkozók körében, a hitbeli szabadabb gondolkozás, a hit igazságainak a tudomány igazságaival való összhangba hozatala feletti elmélkedés és az ez iránti törekvés váltja fel. A szabadabb szellem fokozatosan útat tör az elmékbe, befészkei magát a szívekbe s enyhíti a felekezeti elfogultságot és türelmetlenséget.

„A kor halad s az évekkel nem enyhül a néma harc“, — a tiszta látás után vágyódozó lélek harca.

„Felforgat a nagy századok érzékeze mindent“, — a mi a kor előhaladásával, a szabadelvű fejlődéshez nem idomul.

A mely vallás, merev hitelvekkel, elzárkózik a haladás, a fejlődés elől s a haladó kor intő szavát nem hallgatja meg, annál a lelkek belső meggyőződése, hitbeli felfogása lassanként mind inkább eltávolodik az egyház hivatalos felfogásától.

A hit igazságainak szabadelvű irányban való kutatása megindult s halad előre feltartóztathatatlanul s többé nem tér vissza a multhoz.

A vallásos szabadgondolkozók, felekezeti különbség nélkül, éppen e hó folyamán tartották meg Berlinben ez idei congressusokat s viszik szét kicserélt vallási gondolataikat a világ minden részébe.

Ebben nyer igazolást Dávid Ferencz szelleme, ez mutatja annak fejlesztő, építő, hódító erejét. Ebben áll valódi diadala.

Az unitarius vallás a hit- és lelkiismereti szabadság elveit vallja. Hitelvei nem merevek s fejlesztésre alkalmasak. A kor haladásához simul. A hivek lelke együtt érez az egyházzal.

A vallás örök igazságait az evangélium alapján, az értelem világánál s a lelkiismeret szava szerint hirdeti. Feladatának tekinti a vallás erkölcsöket javítani, az elmékbe tudást, világosságot, a szívekbe megnyugvást és bátorságot bevinni s az embert Istenhez közelebb hozni.

Tiszteletben tartja mások hitbeli meggyőződését, ápolja a felekezetközi békét s hirdeti a szeretetet és ugyanezt kéri a maga részére is.

Mi tehát a vallás-erkölcs, a szabadelvű haladás, a szeretet és a hitbeli türelmesség alapján állunk. Hitünk igazságait, a tudomány igazágaival összhangba hozni igyekszünk s mindezt hazafiui érzésünk szent tüzével élesztjük. Hiven ápoljuk Dávid Ferencz szellemét.

FÉKETE GÁBOR.

Dávid Ferencz ünnepélyek.

A Dávid Ferencz neve egy fogalomná vált már a saját korában. A vallási orthodoxiával, a rideg dogmatizmussal szemben jelentette a keresztény szabadságot, mely a folytonos haladásban, az állandó fejlődésben nyilatkozik meg. Az ő józan szabadelvűsége nem ismert akadályokat, a melyek őt a vallási igazságok szédítő magaslatához való emelkedésében föltartóztathatták volna. Egy ideig rajongó lelkesedéssel követték hivei, de a végső csúcsra már nem tudtak vele fölemelkedni. Egyedül is büszkén és merészen tüzte ki a zászlót eme jelszóval: „Egy az Isten, ki egyedül imádandó“. És itt, e dicső magaslaton érte utól a nagyok tragikumja. Alábukott, mielőtt mások is követhették volna, a meredek úton. És a mint szokott történni a bukott nagyokkal: őt is elfelejtette kora s nem támasztotta fel halottaiból az utána következő nemzedékek hosszú sora. A nyomában következő reactio a sötétség leplével vont be az elbukott hős vezért s vele együtt sirba temetni akarta az eszmét és igazságot is. Azonban ott állott a hegyormon a lengő zászló, melyet a századok vihara, ha meg is tépett, ha olykor-olykor ködbe borított is, de teljesen elpusztítani nem tudott. Mindig biztatólag intett a fáradt, de sóvárgó vándoroknak: csak előre, fölebb-fölebb! Így a Dávid Ferencz neve kiveszett bár a forgalomból, de az általa kitűzött lobogó mint czél, mint életadó és lelkesítő eszmény mindig a láthatáron lengett.

Száz évek merültek el az idő tengerébe, mi alatt a dévai martyr szinte elfeledve pihent jeltelen sirjában. Még szellemi örökösei, az általa alapított egyház hivei is az üldözések és megpróbáltatások hosszú ideje alatt csak félve és titokban gondoltak reá: de nyilvánosan tiltakoztak ellene. De van föltámadás! Nem három nap, de háromszáz esztendő múlva támadt föl Dávid Ferencz halottaiból. Háromszáz esztendő múltán érkezünk el arra a magaslatra, a melyre ő kitűzte a hitszabadság lobogóját. A mult száz második felében ünnepelte őt először az egyház. A folyó évben pedig szüle-

tésének 400 éves fordulója alkalmából augusztus 20—23.-án Kolozsvárt és Déván rendezett ünnepélyeken valóságos diadalmenetet tartott közöttünk.

Szép és örökre feledhetetlen napok lesznek azok előttünk, a mikor a Dávid Ferencz nagy szelleme előtt meghajolni láttuk az angol és amerikai szabad irányu kereszténységnek mintegy száztagu küldöttségét és e hazából a vallásügyi ministeriumnak és a testvéregyházaknak a képviselőit. Mintha a XVI. századból az unitarismus aranykorának egy főségesen megható jelenete újult volna föl, a mikor az unitarius fejedelem udvari papjának elragadó szónoklatát áhitattal hallgatja az egész ország.

Maga az ünnepély minden ízében méltó volt a nagy reformator emlékéhez. A kolozsvári, hatalmas méretű templomunk alig tudta befogadni a közönséget, a mely aug. 20-ára a közelből és távolból összesereglett. A gyülekezet hangulatát nagyszerűen fejezte ki Krizának „Szent örömmézésre gyúl...” kezdetű, gyönyörű fohásza, melyet dr. *Iszlai Géza* orgona kísérete mellett énekelt a közönség. Meghatva állhatott tiszteletreméltó püspökünk a szószékre. De meg volt illetődve ott mindenki a *Ferencz József* apostoli szellemtől áthatott inádkozása alatt. Még angol testvéreink is, a kik pedig nyelvünket nem értették, ugyanazon szellemtől voltak áthatva. Az ünnepi hangulatot csak fokozta br. *Petrichevich-Horváth Kálmán* főgondnok hittel és vallásos érzéssel teljes megnyitója, *Kozma Ferencz*nek philozophiai mélységű emlékbeszéde, az ihletett hangu üdvözlő beszédek, a melyek között angol és amerikai testvéreink mellett fölvonulni láttuk a kath., ág. ev. ref. egyházat, valamint Torda és Kolozsvár városok és számos egyesület képviselőit. Az első napi ünnep csattanó befejezése volt a *Fekete Gábor* főgondnok erőteljes bezáró beszéde, a melynek elhangzása után igazán éreztük, hogy történelmi időket éltünk, a melyek jogot adnak, hogy az unitarismus jövője iránt a legszebb reményeket tápláljuk. Délután 5 órakor a Dávid Ferencz-egyesület ünnepelt szépen, impozánsan.

A zsinat második napján lelkézszzenteléssel és urvacsora osztással ünnepeltünk. Méltán sorakozik ez a nap is az első mellé. A gyülekezet éneke után dr. *Boros György* theol. dékán mondott mély érzelemmel egy szép imát. *Péterfi Dénes* kolozsvári esperes-lelkész ünnepi egyházi beszéde szép formájával s művé-zí előadáásával mindenkit elragadott. *Ferencz József* püspök üdvözlő- és lelkész-szentelő beszéde közvetlenségével tett maradandó benyomást

nemcsak a 14 ifju lelkészre, hanem az egész gyülekezetre. A *Lőrinczy* Dénes tordai lelkész-esperes ihletett hangu urvaesorai beszéde pedig kellemesen egészítette ki az ünnep emelkedett hangulatát. Este 7 órakor angol istentisztelet volt a kollegium disztermében.

Aug. 22.-én utaztunk Dévára, hol 23.-án reggel vette kezdetét nagy ünnepünk harmadik napja. Már korán reggel mély megilletődéssel elég gondozott útakon mentünk fel az unitarius Golgotára, hol reformatorunk martyr halált szenvedett. Lelkünkben a multaknak fájó emléke és a jövő biztató reménye váltogatja egymást. Egy börtönszerű czella fölött látjuk az emléktáblát s benn a fülkében áll a szerény emlékoszlop, melynek láttára érezzük, hogy bár ez is kegyelet jele, de mi Dávid Ferencznek annál sokkal többel tartozunk. Itt ismét lélekhez szóló beszédet mondott fáradhatlan püspökünk, ki az egész ünnepély alatt csodálatraméltó módon tett bizonyosságot testi és szellemi erejének frissességéről. *Guidó* Béla dicsőszentmártoni lelkész-esperes emelkedett szellemü beszéd kíséretében tett babérkoszorut a nagy egyházalapító emléktáblájára. Végül *Józan* Miklós budapesti lelkész-esperes szavalta ez alkalomra irt hatásos ódáját, melyet angol nyelven is előadott egyik fiatal vendégünk. Midőn végül az emléktáblát a helyi hatóság átvette, mi dagadó kebellet s unitarius voltunk büszke tudatával hagytuk el a dévai várat. Most láttuk igazán, hogy milyen drága kincs nekünk a Dávid Ferencz emléke, hogy milyen ihletet és életetadó erő van e névben. Vajha minél előbb Kolozsvár valamelyik szép terén egy Dávid Ferencz szobor lábainál ünnepelhetnénk!

(-i -t.)

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Az unitárius vallás szabadságának alkotmányos biztosítékai. Irta: *Fekete Gábor.* (33 lap.) Kolozsvár. — Ez a széles alapon és bő forrásanyag fölhasználásával megírt rövid tanulmány valósággal mesterműve annak, hogy az unitárius vallásnak 300 évre terjedő alkotmányos biztosítékait miként lehet a szükséges tuduivalók elhagyása nélkül 33 oldalou egybeállítani. A fegyelmezett elme rendszerező ereje nyilvánult meg abban a tagozásban, a melyre a tanulmány oszlik. „I. Az unitarismus előtti hitújítási mozgalmak. II. Az unitarismus térfoglalása. III. Az első nehéz küzdelmek. IV. A vallásszabadság megújuló veszedelmei. V. Újabb törvényes biztosítékok. VI. A vallásszabadság újabb korszaka. VII. A jelenlegi alkotmányjogi helyzet“ czimek alatt tömörítette össze azokat a tárgyi adatokat, a melyek a vallásos eszmék fejlődését igazolják s a kritikai vizsgálódás eredményezte igazság hódító erejét bizonyítják. — Az unitárius egyházjog irodalmának szegénysége folytán alapvető munka ez, a mely minden lényegest magában foglaló kerekdedségével valójában egy jogtörténetileg megalapozott, dióhéjba szorított egyházjog. Különös érdeme a munkának, hogy az unitárius egyház hittételeinek fejlődését s a fejlődés akadályait az alkotmányos biztosítékokkal kapcsolatban tárgyalja s ez által a biztosítékok (törvények) súlyát megérteti. Csakis üdvözölhetjük szerzőt, hogy „ráért röviden írni“. Szinte várjuk ezután, hogy valaki egyházjogunkat hasonló irányban földolgozza! (Dr.)

Új könyvek.

A jövő évtized regénye. Irta: dr. *Barabás Ábel.* Kiadja a Franklin-Társulat (Budapesten). Szerző itt magyar tárggyal foglalkozik. Magyarország jövőjét rajzolja meg egy regény keretében, stilművészetet vive a mese előadásába. Ára 4 kor. Kapható minden könyvkereskedésben.

A csikszentmártoni Endes-család levéltára. (1544—1848.) Ismerteti: *Sándor Imre.* 186 lapon 1110 okmányt ismertet s 12 levelet teljes szövegében ad a fáradhatlan genealogus. A könyv megjelent Kolozsvárt. Ára ?

KÜLÖNFÉLÉK.

Berlini congressus. Berlinben, augusztus 6—10 napjain, élénk mozgalmat keltett az a Nemzetközi Vallásos Congressus, mely a szabadelvűség jegyében született Bostonban 1900-ban. Állomáshelyei: London (1901), Amsterdam (1903), Genf (1905), Boston (1907), Berlin (1910), eléggé igazolják azt, hogy nemzetközi. Szabadelvűségéért az angol és amerikai unitáriusok felelősek. Hogy igazán vallásos is legyen, arra minden egyes résztvevő tagnak törekednie kell. A congressuson több mint 2000 ember vett részt a világ minden részéből. A congressus fénypontját képezte dr. *Harnack* előadása „Az új testamentum kettős evangéliuma” czimen. Világot vet arra, hogy mi a szabad kereszténység joga és feladata. Nagy történelmi kincs az evangélium, a melyből egyesek, népmozgalmak és confessiók maguknak újabb és újabb tápot merítettek. A congressus nem hagyta figyelmen kívül a socialismust sem. Szombat esti tanácskozásait 4 külön szakosztályban, éppen ennek a kérdésnek szentelte. Vasárnap délután együttes istentisztelet volt a „Jerusalem“-templomban. Három különböző nemzet fia beszélt, anyanyelvén, a Hit-Remény-Szeretet örök themájáról: Schoenholzer, Tarrant és Roberty. Utóbbi valóságos trance-ba ejtve ékesszólásával az ünnepi közönséget. Este 8 órakor pedig a császárváros különböző kerületeiben három nyilvános népgyűlés volt 8--10,000 résztvevővel. Ezek a vallás, egyház és iskola egymáshoz való viszonyát fejtették. Ez mind csak előkészület volt a congressusra, melynek első érdemleges ülése augusztus 8-án (hétfőn) reggel 9 órakor volt. Elnök: *Schrader* Károly, birodalmi képviselő, a ki visszapillantva a congressus történetére, azt óhajtotta, hogy ez a congressus is legyen a vallásszabadság, testvériség és előhaladás diadalának szentelve. Főtitkár: *Wendte* Károly, a ki beszámolt az amerikai congressus óta történt dolgokról. A különböző országok képviselői: *Carpenter*, Moore, Bonet-Maury, Tudor Jones, Groenewegen, Ter. Minassianz felolvasásaikban hálával emlékeztek meg arról a nagy befolyásról, a melyet rájuk gyakorolt a német theologiai tudomány. A délutáni és estéli előadások is igen érdekesek. Kedden egymásután jelennek meg a podiumon a kiváló német professorok és papok: Soden, *Gunkel*, Dorner, *Titius*, Wobbernun, *Weinel*, Niebergall, *Baumgarten*, Bousset, Foerster, Schmidt, *Troeltsch*; és tudományos készültséggel

tárgyalják a német theologia és német nemzeti egyház csoportjába illesztett kérdéseket. Kedden délután ismét az idegen nemzetek képviselői szerepelnek, köztük *Boross* dekán fia, a ki ékes német nyelven ismertette a magyarországi vallásos mozgalmakat. A népgyűlések, az istentisztelet, a szebbnél szebb és érdekesebb előadások mozgásba hozták a forrongó császárváros szívét; s bár a hivatalos körök távol tartják magukat ettől az egyetemes, világra szóló mozgalomtól, mely létrejöttét a bostoni unitariuskoknak köszöni, mindazáltal nap-nap után mind többen sorakoznak a zászló alá, a melyre ez a két szó van írva: Isten és szabadság. Szerdán volt a congressus záró ülése nagy bankettel kapcsolatban. Csütörtökön: Wittenberg, Weimar; pénteken Eisenach fogadta be a zarándokok taborát, kik a szent nyomokon kegyelettel jártak. Vizontlátásra — Párisban: 1913.

j. m.

Harnack a berlini nemzetközi szabadelvű congressuson az úgy mondott „két evangélium“ kérdéséről tartott előadást. Az „evangélium“ szó az új szövetségben most a Jézus predicatióját jelenti, vagyis Isten országának elközeledtét, majd pedig a Jézusra s különösen az ő halála és feltámadása értékére vonatkozó predicatiót. Ez nyilván két külön beszéd. Kérdés, hogy mily viszonyban vannak egymással? — A mióta Harnack „A kereszténység lényege“ című művét kiadta, melyben az „első evangéliumot“ különösen kiemelte, több munka jelent meg, melyek más nézetet vallanak. Harnack mostani felolvasásában azt mondja, hogy a „két evangélium“ egymás mellett létezett. Az a gondolat, hogy az első evangéliumot Jézus prédikálta s a másodikat Pál apostol, téves; Pál előtt már az első keresztény gyülekezetben predikáltak Jézusról, az ő haláláról és feltámadásáról. És nem állhat meg az a nézet se, hogy az apostolok predicatiója pogány mythosoknak lenne a visszhangja. A „két evangélium“ az egyház kezdetétől fogva egymás mellett létezett és a másodiknak körvonalai benne vannak a Jézus predicatiójában, például abban, mit Jézus a maga személyének az Isten országa megalapításában tulajdonit és abban, mit a szabadító szenvedéséről mond. Némelyek Harnack felolvasását úgy értelmezik, hogy ezzel módosította volna „A kereszténység lényegében“ kifejtett nézetét. Részünkről abból, a memmit felolvasásából láthattunk, úgy véljük, hogy csak magyarázatot adott annak más nézetekkel szemben.

Brassai siremlék. Október 2.-án adták át a város gondozásába a köztemető legmagasabb pontján Brassainak azt a nemes classicus formákban megalkotott siremlékét, melyet a művészlelkű

Pákei Lajos iparmúzeumi igazgató tervezett. A siremlék történetéhez tartozik rövid megemlítése annak, hogy dr. Farkas Lajos egyetemi tanár vezetése alatt egy bizottság alakult, a mely 13 évi munkásságával gyűjtötte össze társadalmi úton azt a körülbelől 14,000 K összeget, a mennyibe a siremlék került. Az emlékmű leírása útján nehéz arról képet alkotnunk magunknak. Szemlélni kell azt s hozzá felidézni lelkünkben azokat a gondolatokat, a melyek Brassai alakja körül csoportosulnak. Az oszlopok által határolt térben szabadon álló alapon nyugszik Brassai másfélszeres nagyságu mellszobra, mely első tekintetre elárulja az unitárius kollégium előcsarnokában álló szobor alkotóját. — Az ünnepély külső keretei méltók voltak Brassai emlékéhez. A tudományos akadémia, a kolozsvári tudományegyetem rectoratusa és két kara, a kir. természettudományi társulat, az unitárius egyház és kollégium, az Erdélyi Muzeum-Egyesület, Erdélyi Irodalmi Társaság, a róm. kath. főgymnasium tanári kara koszorúkkal s a hódoló elismerés szavaival áldoztak emlékének. Annak a halhatatlan szellemnek, a ki fénye, ragyogása, dicsősége és büszkesége volt nemcsak a magyar nemzeti tudományosságnak, hanem szava némely tereken súlylyal esett a nemzetközi tudomány kérdéseibe is; a kinek neve ma már mind ritkábbá váló fogalom lett; a kinek szellemi örökségéhez okulni és tanulni járunk mi és sokáig járnunk még az utánunk következő nemzedékek. Brassai is elmondhatta volna hasonló joggal, mint Horatius, hogy *non omnis moriar*. Onnan jut ez eszünkbe, hogy a nyáron a modern nyelvek direkt módszerű tanításának egyik jónevű híve, *Kaiblinger*, felfedezte őt, mint e direkt módszernek úttörőjét és kezdeményezőjét. A budapesti IV. ker. községi főgymnasium ez évi értesítőjében s azután külön is megjelent értekezése *Brassai S. nyelvtanítási reformja* czimen. Ismeretes, hogy ez új módszert *Viëtor Der Sprachunterricht muss umkehren* (1882.) cz. munkája vezette be; de azt már kevesen tudják, hogy Viëtor ismételten hivatkozik Brassaira s főkép *Die Reform des Sprachunterrichtes in Europa* cz. értekezésére, mely az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok 1881. évfolyamában jelent meg s mely a mai modern nyelvtanítás legfontosabb elveit mind magában foglalja.

Ilyen felfedezés vár még Brassaira az aesthetika terén is, melyről e lapokon volt már szó, midőn kimutattuk, hogy Fechner inductiv aesthetikájának alapgondolata Brassai fejében már elevenen élt 30 évvel ezelőtt. Brassai még nem halt meg, még sokáig élni fog.

(g. k.)

A Borremeus-encyklikáról Gróf Tisza István főgondnok a dunántúli ref. egyházkerület gyűlésén egyebek mellett ezeket mondotta:

„Méltatlan az encyclikának állásfoglalása, mert a történelmi igazsággal egyenes ellentétben áll. Nem az erkölcsi rombolás gonosz szellemei támadtak fel az erkölcsi rend ellen, hanem a középkori egyháznak erkölestelen elfajulásai idézték fel erkölcsi felháborodását a szigorú, komolyabb erkölcsi alapon álló embereknek. Az az objektív komoly ember, a ki nem huny szemet a történelmi igazságok előtt, vagy nem akarja azokat letagadni, tartozzék bármely egyház keretébe, különbség nélkül el kell hogy ismerje, hogy igenis a protestantizmus az erkölcsi tisztulás szelét jelentette a világon és hogy buzdítólag hatott magára a katolikus egyházra is, úgy hogy felvilágosodott, az igazság fáklyája által vezetett katolikus író és gondolkodó sem mondhat mást, minthogy a protestantizmus az erkölcsi megújulás, az erkölcsi tisztítás eszköze volt a katolikus egyházra nézve is. És főtiszteletű egyházkerületi közgyűlés azok a férfiak, a kik életük veszélyeztetésével szembenállottak a maguk igazával a mindenre kész ellenség egész hatalmas fegyverzetével, azok a férfiak, a kik emelt fővel mentek máglyára, a kik nyugodt lélekkel türték el a maguk igazságáért a gályarabságnak évtizedekre szóló megpróbáltatásait: azok a férfiak nem a gonosz indulatok által hajtva indultak az erkölcsi rend ellen, azok a férfiak erre a szerepre csak azért voltak képesek, mert egy igaz, egy nagy, egy nemes ügynek elszánt, önzetlen, magasztos szolgálói voltak. És a kisebbitésnek, a gyalázásnak az a hangja, a mely e szerencsétlen encyclikában megszólalt, nem csak méltatlan az igazsághoz, de méltatlan az igazságot tisztelő lovagias ellenfélhez is. Ilyen kijelentések igen is bánthatnak bennünket, mert fellázíthatják a bennünk élő igazságszeretetet és a nagy, őseink nemes emlékezetéhez való ragaszkodást, de nem veszélyeztethetnek, nem károsíthatnak bennünket. Ha ellensége volnék a római katolikus egyháznak, örömmel látnám azt, hogy ilyen kijelentések történnek az egyház illetékes vezetősége részéről, mert a ki ilyen kijelentéseket tesz, csak saját magát sebezheti meg és csak azt érheti el a római katolikus egyház, ha ezen a végzetes téren halad tovább, hogy elfordul tőle valláskülönbség nélkül a felvilágosodott, a helyesen és nemesen gondolkodó emberiség általános közhangulata. Hát mondom, ha ellenségük volnék, örömmel látnám ezt a jelenséget, de én nem vagyok ellensége a katolikus egyháznak, ellenkezőleg, én a katolikus egyházban egy nemes szövetséget szeretnék látni, a ki a maga híveinek köreiből a saját igazságai, vagy a saját elvei alapján, de analóg munkát végez azzal, a mit nekünk kell végeznünk: a vallás-erkölcsi gondozásnak, a hívek lelki békéje, lelki nyugalma, erkölcsi tisztasága megővésének nemes munkáját. Bárminő tévedések történhetnek, bárminő visszatetsző jelenségekkel találkozunk, én nem akarom szem elől téveszteni, hogy ez lehet véges emberek gyarlósága, véges

emberek tulbuzgalma, de az az intézmény, a melynek nevében ezek elkövetettek, az nemes és nagy hivatással bir, a mely nemes és nagy hivatásban kellene, hogy ők is szövetségeseikül tekintsenek bennünket.“

A református egyház vesztesége. *Kún* Bertalan, a tiszániuneni ref. egyházkerület püspöke, a ref. egyetemes convent egyik elnöke, sept. 28-án életének 94-ik, papságának 68-ik, püspökségének 44-ik évében elszenderült. A ritka életkort ért puritán jellemű, érdemes egyházi férfiú emlékét kegyeletben fogják tartani nemcsak a ref. egyház hívei, hanem mindazok, a kik őt ismerték.

Parker Tivadar emlékének áldozott augusztus 24.-én, az ő születésének 100 éves fordulóján, a budapesti Dávid Ferencz-Egylet az unitárius templomban. Az ünnepségen résztvettek angol és amerikai hitrokaink is. Az ő soraikból *Carpenter* oxfordi tanár méltatta Parker érdemeit, kiemelve különösen a lelkiismereti szabadság érdekében folytatott küzdelmeit, a melyekben akárhányszor a saját felekezete papjaival szemben találta magát. A vallás gyökerét az emberi természetben kereste. Szerinte, a vallás lényege: a lelkiismeret, az érzés és az akarat, s ezeknek harmonikus együttműködése. A politikusokat felrázta prófétai szózatával; a rabszolgák felszabadítása érdekében ő végezte az előkészítés nagy munkáját, és pedig önfeláldozó szeretettel. Ő Amerika Mazzinije. Ma is felemelő és lelkesítő hatással van reánk az ő emléke. *Wendte* főtitkár is szép szavakban üjtotta fel Parker emlékét, a ki ma is méltó büszkesége egész Amerikának. Erkölcsi bátorsága, nagy tudása mellett szerető szíve és vallásos lelkülete volt az, a mely őt mint predikátort, mint politikust, mint polgárt és embert egyaránt nagygyá tette. Sokat köszönhet neki az amerikai testvériség és igazságérzet. Vallásos elvei jóidőre irányt szabnak a haladó emberiségnek. Magyar emlékbeszédet tartott *Józan* Miklós, budapesti lelkész, s egyúttal átnyújtotta a Zsinati Főtanács által Parker florenci sírjára szánt babérokoszort az amerikai zarándok-csapatnak. A műsort művészi orgona és énekszámok egészítették ki. (1.)

Új templom. Bodoson az egyházközség új templomot épített. Szeptember hóban adták át a közhasználatnak. A központból az ünnepélyen jelen voltak: Végh Mihály egyh. és püspöki titkár s Csifó Salamon theol. tanár. A főlavató imát Végh Mihály titkár tartotta; beszédekkel mondtak: Péterfi Mihály szentábrahámi, Szász András bözödi lelkészek és az egyházközség lelkes ifju papja, Molnár Kálmán. Az ünnepélyen sokan vettek részt a környékből is, hogy együtt örvendezzenek a templom megnyitásán a bordosi buzgó hívekkel. (t.)

Gyász hírek. *Bedőházy* József, az osztrák-magyar államasúttársaság könyvelőségének nyug. főnöke, takarékpénztári volt igazgató, életének 83-ik évében Oraviczán elhunyt. Nagy-Ajtáról származott és élte nagy részét Dél-Magyarországon élte le hasznos

munkásságban. A távolban is hív és érdeklődő tagja volt egyházuoknak. Halálát a család részéről gyászolják gyermekei: Przyborski Mórné, Bedőházy Emilia, Fitz Pálné, Bedőházy Mária, Fülöpp Béláné, Bedőházy Antonia s számos rokon. — Nagyajtai *Darkó* József nyug. tanító életének 79-ik évében sept. 11-én, Fiátfalván megszűnt élni. Darkó Domokos ny. honvéd százados és Darkó Lajos közs. tanító édes atyjukat vesztették az elköltözöttben. — Dr. Balogh György tordai ügyvédet és nejét érzékeny csapás találta *Piroska* leányuk halálában. — Kovács József kolozsvári áll. tanító és neje elvesztették egy éves *József* fiukat nagy bánatukra. — *Biró* Elekkné szül. Réthi Johanna életének 63-ik évében sept. 4-én Kolozson elhalálozott. Biró Elek kolozsi unitar. lelkész jó nejét, Biró Lajos várfalvi lelkész, Biró Katalin, Taar Jenőné, Biró Elek s Biró Anna édes anyjukat gyászolják benne.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a bordosi templomra.

(II. közlemény.)

Imádni Istent szóval: kötelesség. Bizonyoságot tenni erről tettel s a szegénynek „Isten háza“ építése, földiszítése nagy munkájában segédkezett nyújtani: erény.

Legyen e helyen is buzdítóul, példaadóul megörökítve mindazok neve, kik templomépités és berendezésre tett szives adományaikkal a bordosi unitárius egyházközség történetében feljegyeztettek.

Császári és apostoli királyi Felség I. Ferencz József	200— kor.
Főtisztelendő és méltóságos egyházi főtanács segélye 1908-ban 600 kor., 1909-ben 5000 kor., összesen	5600— kor.
Országos könyöradamánygyűjtés alkalmával fölkeresett több ezer lútrokon és idegen; adományaik összege 1908-ban 1731-10 kor., 1909—10-ben 1404-01 kor., összesen	3135-11 kor.
Kelemtelki id. és ifj. Simén György ajándékuk templomi szószék készíttetésére	500— kor.
Egyházközség tagjai építésnél közmunkát végeztek, értéke .	300— kor.
A Deák-család néhai Deák Dénes emlékére szószékterítőt aján- dékozott; értéke	150— kor.
Tordai Fekete Ferencz és neje Wiborg Karen urasztalára teri- tőt készíttettek; értéke	140— kor.
Szentábrahámi Lőrinczy Dénes cs. és kir. ny. altábornagy al- pakkaezüst urasztali boroskannát ajándékozott; értéke	90— kor.
Tordai ifj. Némethy József és neje Fekete Mária templomi urvacsorai asztalt készíttettek; értéke	80— kor.
Kolozsvári ügyvéd Molnár Sándor neje és budapesti ügyvéd dr. Molnár Jenő neje beteglátogatáskor használandó ezüst tányért és ezüst poharat ajándékoztak; értéke.	70— kor.

Molnár Kálmánné Sárosi Juliánna urasztali abroszt és kehely-takarót ajándékozott; értéke	70 — kor.
Özv. Vajda Ferenczné 20 kor., Vajda Gergely 10 kor., Vajda Imre 10 kor., özv. Vajda Jánosné 10 kor., Demeterné Vajda Ágnes 6 kor., Csöbi Boga Györgyné Marosi Juliánna 6 kor., Nagy András 5 kor., Sánta Mihály 2 kor., Varró Elek 2 kor., özv. Nagy Jánosné 1 kor., Döngölő Márton 1 kor., Demeter Jánosné 1 kor., egy n-solymosi asszony 20 fill., építési költségek fedezésére ajándékoz-tak összesen	7420 kor.
Kobátfalvi Pap László koraljegyző aranykönyvet készítettett ekkla számára; értéke	50 — kor.
Ravai unitárius egyházközség 90 tagja 3 öl terméskő átfuvarozásával segítettek; értéke	50 — kor.
Ferencz József unitarius püspök; templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	50 — kor.
Kolozsvári Általános Bank és Takarékpénztár Részvénytársaság; „Templom-alap“ czímen ajándékozott	40 — kor.
Székelykereszturi ügyvéd dr. Elekes Dénes; biblia beszerzésére ajándékozott	40 — kor.
Kolozsvári Losonczy Albert és neje Oravec Polixena; irattári szekrény beszerzésére ajándékozott	40 — kor.
Bálint Mihály kjegyző afia gyűjtőívén többen; építési költségek fedezésére ajándékoztak összesen	3145 kor.
Vajda Dénes; toronycsillag készíttetésére ajándékozott.	20 — kor.
Bálint Mihály kjegyző és neje Szöllösi Mária; urasztali alpakkaezüst kenyértartótálat ajándékoztak; értéke	10 — kor.
Nagy András pályaőr; perselyládát ajándékozott templomi használatra; értéke	10 — kor.
Végh Mihály egyh. és püsp. titkár; templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	10 — kor.
Vajda Izsák két harangkötelet ajándékozott; értéke	6 — kor.
Csifó Salamon theol. tanár; templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	5 — kor.
Deák Lajos járásbíró országos gyűjtéshez szükséges két gyűjtőkönyvet ajándékozott; értéke	4 — kor.
Kecskés Izsák; templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	5 — kor.
Ilyés Sámuel templomszentelési költségek fedezésére ajándékozott	1 — kor.
Pap László koraljegyző 3 literes kosárbafonott üveget ajándékozott úrvacsorai bor szállítására; értéke	1 — kor.

II. közlemény összege . . 10780 76 kor.

I. közlemény összege . . 90102 kor.

I. és II. közlemény összege . . 1168178 kor.

Segítőkészségtől áthatott szivek ajándéka; Isten előtt kedves áldozat valamennyié. Legyen mindért köszönetünk a munkára s nemes kitartással előretörekvésre tett szent fogadás. — Bordos, 1910. october hó 4-én.

MOLNÁR KÁLMÁN s. k.,
ekkla lelkipásztora.

VAJDA MÁRTON s. k.,
ekkla gondnoka.

A „Keresztény Magvető“ 1910. évfolyamára befizették:

a) a 8 korona pártoló díjat:

Ajtai K. Albert, Albert Dénes, Csegezy Mihály, Fekete Gábor, dr. Ferenczy Géza, Kozma Ferencz, Májay Béla, Pákey Lajos, Péterfi Zsigmond, Tordai unitar. egyh. község, A. Ürmösy Jenő, Weress József.

b) a 4 korona előfizetési díjat:

Albert Iván, Ambrus Gergely, Árkosi Lajosné, dr. Balázs Ferencz, dr. Barabás Ábel, Bedő Ferencz, Biás István, Binetz Ilka Gegesiné, Boér Gergely, Csiky Elek, Csiky László, Csongvay Lajos, Darkó Lajos, Deák Lajos (tf.), dr. Demeter Lőrincz, Dombói egyház község, Fekete Ferencz, Ferenczy József, dr. Gotthárd Zsigmond, dr. Hankó Domokos, dr. Heinrich Gusztáv, Kálmán Mózes, Kelemen Albert, Killyéni Endre, Kiss Sándor, Kozma Gyula, Kovács József (fg.), Máthé János, Mikó Árpádné, Mikó Dezső, dr. Mikó Lőrincz, Pap Mózes, dr. Pálffi József, dr. Pázsint Mihály, Péterfi Lajos, Schuller József, Székely Ferencz, Szigethy István, Tana Sámuel (fb.), Tartsafalvi Albert, Toroczky Venczel, Ürmösy Kálmán (bt.), Ütő Lajos, Végh Beniamin, Zsigmond Lőrincz.

1909-re: Darkó Lajos, Kelemen Árpád, Szentiványi Sándor, Végh Beniamin.

Isten és lélek. Armstrong A. Richardtól. Fordította Péterfi Dénes. Ára 3 korona.

Vallás és szabadság. Angolból ford. unitar. lelkészek és tanárok. Kiadta Ferencz József püspök. Ára 3 kor.

Chrysostomos két beszéde. Fordította Péterfi Dénes. Ára 1 korona.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb 4 iv
tartalommal.

A Keresztény Magvető a szabadelvű kereszténység szol-
gálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theismus magasztos
eszméit a jelenkor különböző gondolat áramlatai közt fentartani, s
emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s
különösen az unitarius és más szabadelvű egyházak életére történelmi
vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

S e végre közöl hit-bölcseleti és történelmi tanulmányokat,
értekezéseket s másnemű dolgozatokat és egyházi beszédeket, s azon
kívül az oktatás és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és
oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A Keresztény Magvetőt oly dolgozótársak támogatják,
kik között hazánk nem egy elsőrangú írójával találkozhatnak az olvasó.
Külföldről is van munkatársunk.

Pártoló díj 8 kor.; előfizetési ára egész évre 4 kor. Pártoló
és előfizetési díj és minden közlemény a Szerkesztőséghez intézendő
Kolozsvárra (Kossuth Lajos-utca 8. sz.)

A SZERKESZTŐSÉG.

Unitárius vallási könyvek:

Channing művei. Hat kötet. Egy kötet ára 2-40 kor. A Keresz-
tény Magvető előfizetőinek postán küldve
1-50 kor. Kapható szerkesztőségünknel, valamint a következők.

Unitárius Kis Tükör. Az unitárius egyház története, hitelvei
egyházalkotmánya és szertartásai
Ferencz József püspöktől. Harmadik átdolgozott kiadás. Ára 1-60 kor

Egyházzsert. dolgozatok. Ferencz József püspöktől. Stein
János könyvtárusnál.

Unitárius Káté. Ferencz József püspöktől. Ára 80 fillér.

Imakönyv templomi használatra. Albert János lelkésztől. Ára 4 kor.

A keresztény hittudomány összege. Az unitáriusok
szerint. Erede-
tileg latin nyelven írta Szentábrahám L. Mihály püspök. Fordította
Derzsi Károly. Ára 3 korona.

Unitárius kereszténység. Egyh. beszédek. Irta Péterfi Dénes.
Ára Kókai Lajosnál Budapesten
3-20 kor.

A Jézus asztalánál. Beszédek és imák. Irta Péterfi Dénes.
Ára Kókai Lajos bizományában Buda-
pesten 3 korona.

Szabadelvű vallásos gondolkozás a XX. sz. kezdetén.
Angolból ford. uni-
tarius lelkészek és tanárok. Kiadta Ferencz József püspök Ára 3 kor.